

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC NƏCİM qızı YUSİFOVA

**MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ KEÇMİŞ ZAMAN FEİLİ SİFƏT İLƏ
OLAN TƏRKİBLƏRİN MƏTNYARATMA İMKANLARI**

İxtisaslaşma: HSM – 060201 – Dilşünaslıq (ingilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____ Sahilə Bağır qızı Mustafayeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-7
I FƏSİL. MƏTNİN TƏDQIQI	8-25
1.1. Müasir dilçilikdə mətn və diskurs	8
1.2. Müasir ingilis dilində mətnə məxsus xüsusiyyətlər	21
II FƏSİL. MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİ SİFƏT (I;II)	26-36
2.1. İngilsi dilində feili sifət I	26
2.2. İngilis dilində feili sifət II	31
III FƏSİL. MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİ SİFƏT TƏRKİBLƏRİ	37-59
3.1. Müasir ingilis dilində feilin şəxssiz formaları	37
3.2. Müasir ingilis dilində feili sifət tərkibləri barədə ümumi məlumat	46
3.3. Müasir ingilis dilində feili sifət II ilə olan tərkiblər	53
NƏTİCƏ.....	60-61
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	62-68

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. “Müasir ingilis dilində keçmiş zaman feili sifət ilə olan tərkiblərin mətnyaratma imkanları” adlı tədqiqat işi müasir ingilis dilində mövcud olan feilin sifət tərkiblərindən Feili sifət II ilə yaranan tərkiblərin tədqiqinə həsr edilib. Feilin şəxssiz formaları: məsdər, cerund və feili sifət (I, II) əhatə edir. Bu üç mövzu hər biri ayrılıqda olduqca maraqlı və əhəmiyyətlidir. Feilin şəxssiz formaları üçü də nitqi daha maraqlı, sadə, axıcı edir və onların yazıda, danışqda işlədilməsi istənilən şəxsin nitqinə, yaxud yazısına rəngarənlilik qatır. Bundan əlavə, hər üç formanın danışqda, yazıda işlədilməsi yazan, yaxud danışan şəxsin savadlı, məlumatlı olmasının bariz göstəricisidir.

Feilin şəxssiz formalarının hər birinin xəbər tərkibi vardır. Məsdərlə üç xəbər tərkibi var: tamamlıq məsdər tərkibi; 2) mübtəda məsdər tərkibi; 3) for-sözönülü məsdər tərkibi; Cerundla olan tərkib: Cerind tərkibi adlanır; feili sifətlə isə altı xəbər tərkibi vardır: 1) tamamlıq feili sifət tərkibi; 2) mübtəda feili sifət tərkibi; 3) nominativ müstəqil feili sifət tərkibi; 4) sözönülü müstəqil feili sifət tərkibi; 5) feili sifətsiz nominativ müstəqil tərkib; 6) feili sifətsiz sözönülü müstəqil tərkib.

Feilin şəxssiz formaları həm Azərbaycan, həm də xarici dilçilikdə geniş şəkildə araşdırılmışdır. Azərbaycan dilçiliyində feilin şəxssiz formalarının geniş şəkildə və ətraflı tədqiq edilməsinə rast gəlmək olur. Məsələn: L.Xanbutayeva, Ə.Şirəliyev, S.Nuriyeva və başqaları; xarici dilçilikdə: V.Bolton, D. Kristal, F.Palmer, R.Karter, M.MakKarti, P.Kollins, C.Frays, S.Greenbaum, R.Kvik və başqaları; rus dilçiliyində: L.V.Kauşanskaya, N.Kobrina, A.İosifoviç və başqaları.

Müasir ingilis dilində keçmiş zaman feili sifət ilə olan xəbər tərkiblərinə də rast gəlmək olur. Doğrudur, bu tərkiblərə kitablarda geniş şəkildə yer verilməsədə, müasir ingilis dilində keçmiş zaman feili sifət ilə olan tərkiblər var və ingilis dilinin həm nəzəri, həm də praktik qrammatikasında ona rast gəlmək olur. Digər dilçilərdən fərqli olaraq, S.Nuriyeva “Exercises on English Verbals” adlı kitabında həmin mövzuya xüsusi bölmə həsr etmiş və keçmiş zaman feili sifət tərkiblərini xüsusi olaraq izah etmiş, onlara aid çox sayda tapşırıqlar hazırlamışdır.

Qeyd olunan mövzunun işlənmə dərəcəsinin geniş olması onun aktuallığını şərtləndirir. İngilis dilində olan istənilən bədii, yaxud elmi əsərdə, qəzet materiallarında, TV proqramlarında və s. feili sifət tərkiblərinə, xüsusilə feili sifət II tərkiblərinə çox rast gəlmək mümkündür.

Tədqiqat işinin obyektini müasir ingilis dilində keçmiş zaman feili sifət tərkiblərinin zəngin olduğu mətnlər (bədii, elmi və s.), cümlələr, söyləmlər, fərqli insanların (xüsusilə dil daşıyıcılarının) nitqləri təşkil edir; tədqiqat işinin **predmeti** isə həmin mətnlərdə işlədilən feili sifətli tərkiblərdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işində əsas məqsəd feilin şəxssiz formalarından olan feili sifət tərkibləri içərisində xüsusi yerə və əhəmiyyətə malik olan Feili sifət II tərkiblərini tədqiq etməkdir. Bunun üçün lazım olan *vəzifələr* belə müəyyənləşir:

- 1) müasir ingilis dilində mətn haqqında məlumat vermək;
- 2) müasir ingilis dilində mətn və diskurs arasındakı sərhəddi müəyyən etmək;
- 3) ingilis dilində mətnə aid olan xüsusiyyətləri fərqləndirmək;
- 4) müxtəlif metodlardan istifadə edərək keçmiş zaman feili sifət tərkiblərinin işlənmə tezliyini müəyyən etmək;
- 5) müasir ingilis dilində feilin şəxssiz formaları haqqında məlumat vermək;
- 6) müasir ingilis dilində feili sifət tərkiblərinin ümumi xülasəsini vermək;
- 7) müasir ingilis dilində feili sifət II ilə olan tərkibləri müəyyən etmək və s.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Feilin şəxssiz formaları ayrı-ayrılıqda geniş şəkildə araşdırılmışdır. Onlardan feili sifət tərkiblərindən xüsusi olaraq seçilmiş Feili sifət II ilə olan tərkiblərin geniş şəkildə araşdırılmasına rast gəlinmir. Feili sifət tərkiblərinin müəyyən olunması, onlara məxsus variantların fərqləndirilməsi və feili sifət II ilə olan tərkiblərə aid xüsusiyyətlərin müəyyən olunması elmi işin yeniliyi kimi qəbul edilə bilər.

Dissertasiyada müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar:

1. Müasir ingilis dilində feilin 3 şəxssiz forması müəyyən edilir;
2. Müasir ingilis dilində feilin şəxslilə şəxssiz formaları arasında fərqlər mövcuddur;

3. Feilin şəxslı formasının 6 qrammatik kateqoriyası olduđu halda, feilin şəxssız formasının şəxs, kəmiyyət və şəkil kateqoriyaları müəyyən edilmir;

4. Feilin şəxssız formalarında zaman və növ kateqoriyalarının müstəqil olmadığı müəyyən olunur və zaman və növ kateqoriyalarının feilin şəxslı formasının zamanından və növündən asılı olması aşkara çıxır;

5. Feilin şəxssız formalarının ikili xüsusiyyətə malik olması müəyyən olunur: nominal və verbal. Məsdər və cerundun ismə oxşar xüsusiyyətləri müəyyən edilir; feili sifətin isə sifətə və zərfliyə oxşar xüsusiyyətlərinin olması təsdiqlənir;

6. Feilin şəxssız formalarının hər üçü xəbər tərkibləri yarada bilər;

7. Müasir ingilis dilində Feili sifət II ilə olan tərkiblər fərqləndirilir;

8. Feili sifət II tərkibləri əsasən Tamamlıq feili sifət tərkibində işlədilir;

9. Feili sifət tərkiblərinin mətnlərin formalaşmasında əhəmiyyətə malik olması sübut olunur.

Tədqiqat işində istifadə olunan metodlar kimi müqayisəli, transformasiyon, təsviri metodları təqdim edə bilərik.

Dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti onun işlənmə tezliyindən asılıdır. Bu da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, olduqca çoxdur. Dissertasiya işinin işlədildiyi bütün mənbələr onun nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli olduğunun göstəricisidir. Elmi işin praktik əhəmiyyətinə gəlicə, onun işlədildiyi müxtəlif dərslərdə, dərslər vəsaitlərində, elmi mühazirələrdə, seminarlarda işlədilməsi ilə əhəmiyyət qazanır.

Dissertasiyanın aprobeşiyası. Dissertasiyanın məzmunu və əsas müddəaları barədə İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında məruzələr edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

İşin birinci fəslı “**Mətn nədir. Ümumi məlumat**” adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir. Birinci bölmə “*Müasir dilçilikdə mətn və diskurs*”; ikinci bölmə “*Müasir ingilis dilində mətnə məxsus xüsusiyyətlər*” adlanır.

Birinci bölmədə mətn və diskurs tədqiq olunur. Mətn barəsində olan araşdırmalar haqqında müxtəlif dilçilərin fikirləri müzakirə edilir. Daha sonra,

diskurs haqqında məlumat verilir; diskurs və mətn arasında olan oxşar və fərqli xüsusiyyətlər müzakirə edilir. Tədqiqatçı mətn və diskurs haqqında olan mənbələrə müraciət edərək lazım olan məsələlərə də münasibətini bildirməkdən çəkinmir.

Tədqiqat işinin birinci fəslinin ikinci bölməsi **“Müasir ingilis dilində mətnə məxsus xüsusiyyətlər”** adlanır. Bu bölmədə mətnə aid olan xüsusiyyətlər tədqiq olunur. Mətnin xüsusiyyətləri insanın kommunikativ fəaliyyətinin ən yüksək nitq forması kimi təqdim olunur; onun nitq subyektinin kommunikativ niyyətləri ilə yaranması və strukturunda bu və ya digər məkan-zaman vəziyyəti əks etdirməsi də geniş şəkildə izah olunur. Bu bölmədə mətnin xüsusiyyətləri müəyyən olunur və mətn ünsiyyətin əsas vahidlərindən biri kimi tədqiq olunur. Qeyd edilir ki, mətn cümlələrin ardıcılığı hesab edilə bilər, lakin bütün hallarda deyil. Mətnin cümlənin hərəkətverici vahidi olması da bu bölmədə təhlil edilir.

Tədqiqat işinin ikinci fəslə **“Müasir ingilis dilində feili sifət (I;II)”** adlanır. Bu fəsil iki bölmədən ibarətdir: 1) **“İngilsi dilində feili sifət I”**; 2) **“İngilis dilində feili sifət II”**. Birinci bölmədə ingilis dilində feili sifət I-in düzəlməsi, onun verbal xüsusiyyətləri, həmçinin funksiyaları müzakirə olunur. İkinci bölmədə isə ingilis dilində feili sifət II-nin düzəldilməsi, onun funksiyaları araşdırılır. Məlum olur ki, hər iki növ xəbər tərkibləri düzəldə bilər, lakin onların funksiyaları arasında fərqlər də mövcuddur.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə **“Müasir ingilis dilində feili sifət tərkibləri”** adlanır. Bu fəsil üç bölmədən ibarətdir: 1) **“Müasir ingilis dilində feilin şəxssiz formaları”**; 2) **“Müasir ingilis dilində feili sifət tərkibləri haqqında ümumi məlumat”**; 3) **“Müasir ingilis dilində feili sifət II ilə olan tərkiblər”**.

Araşdırmalara əsasən, müəllif bu qənaətə gəlir ki, müasir ingilis dilində feili sifət tərkibləri sayca altıdır. Tədqiqatçı müxtəlif feili sifət tərkiblərinin mətn daxilindəki əhəmiyyətini vurğulayır. Xüsusilə feili sifət II ilə olan tərkiblərin mətnyaratma xüsusiyyətləri müzakirə olunur, onların mətnlərin formalaşmasındakı rolları haqqında məlumat verilir.

Nəticə hissəsində dissertasiyanın ümumi ahənginə uyğun olaraq ümumiləşdirmələr aparılır, tədqiqatdan əldə edilmiş nəticələr bəndlərlə təqdim

olunur. Burada müddələrdə əks olunan nəticələr sıra ilə qeyd edilir və hər bir bəndin izahı verilir ki, bu da dissertasiyanın əhəmiyyətini ortaya çıxardır.

Dissertasiyada kifayət qədər ədəbiyyat istifadə olunmuşdur. Nəticə hissəsindən sonra üç dildə ədəbiyyat siyahısı təqdim edilir.

Dissertasiyanın ümumi həcmi 68 səhifədir.

I FƏSİL

MƏTNİN TƏDQIQI

1.1. Müasir dilçilikdə mətn və diskurs

Mətn dildə ünsiyyətin əsas vahidlərindən hesab olunur. Doğrudur, bəziləri mətni cümlələrin ardıcılığı kimi qəbul edirlər, lakin bu həmişə belə olmur. Mətnin cümlənin hərəkətverici vahidi hesab edənlərdən F.Veysəllini nümunə göstərmək olar. O, yazır ki, biz gündəlik danışığımızda müxtəlif mətnlərdən istifadə edirik [17, s.346]. Bu mətnlər müxtəlif dil vahidlərindən məsələn, sözləmlər, elliptik cümlələr, cümlə fraqmentləri və s. qarışığı olur. Lakin, qeyd edək ki, demək olmaz ki, bu tərif tam tərifdir. F.Veysəlli yazır ki, mətnin formaca, strukturca, məzmunca qurulması vacib şərtlərdəndir [17, s.347) və bütün bunları o, koheziya adlandırır. Bu terminlərin ənənəvi qrammatikada forma və məzmun sözləri ilə adlandırılır.

Mətnlərin minimum və maksimum həcmi barədə də mübahisəli fikirlər vardır. Məsələn, bizim işlətdiyimiz *mətn*, *fərdi cümlələr*, *cümlə fraqmentləri*, *sözləmlər*, *ifadələr* və s. təkbaşına işlədildikdə aydın struktura malik olmur. Bütün bunların mənaları adətən kontekstdə açılır. Burada eyni zamanda prosodiya və intonasiyanın da rolunu unutmaq olmaz.

Bir neçə nümunə verək:

/It often snows there// (Orada tez-tez qar yağır).

/He never washes his hands after dinner// (Yeməkdən sonra o, heç vaxt əllərini yumur).

¿Do you find these books interesting? (Bu kitabları maraqlı hesab edirsiniz?)

¿Does he visit his old and sick grandmother? (O, yaşlı və xəstə nənəsini ziyarət edirmi?)

/The students spent many days in the library yesterday// (Tələbələr dünən kitabxanada çox vaxt keçirdilər).

¡How brave is our army! (Bizim ordumuz necə də cəsurdur!)

¡Damn this cruel war! (Bu qəddar müharibəni dəhşətə gəlsin!)

¡People want peace always! (İnsanlar həmişə sülh istəyirlər!)

/I was glad to meet my friends yesterday// (Mən dünən dostlarla görüşməyimə şad oldum).

/We read a lot of books last week// (Biz keçən həftə çox kitab oxuduq).

¡What a fine day it is! (Necə gözəl gündür!)

¡How gorgeous the girl is! (Qız necə gözəldir!)

/He lost his baby boy// (O, körpə oğlunu itirdi. Yəni onun körpə oğlu vəfat etdi).

Göründüyü kimi, burada müxtəlif tərkibli cümlələr var: *təsdiq, sual, inkar, nida*. Bu cümlələrin əhatə dairəsi olmadan, mətn olmadan və kontekst olmadan nəyi ifadə etdiyini tam mənası ilə başa düşmək çətin olar.

Mətn barədə müxtəlif alimlər fərqli fikirlər söyləmişlər. Məsələn, bir tərifi baxaq: *“Mətn müəyyən bir zamanda və məkanda təşkil olunur və mətndəki cümlələr bir-birilə ardıcıl şəkildə birləşir”* [28, s. 44]. Bu fikir İ.R.Qalperinə məxsusdur. Bəzi alimlər də var ki, iddia edirlər ki, mətn bir-birinin ardınca təşkil olunmuş cümlələrdən ibarət ola bilməz. Bu fikrin sahibi olan V.Q.Qak yazır ki, əgər istənilən situasiyada mətnləri bir-birinin ardınca düzsək, burada heç bir mətndən söhbət gedə bilməz. Çünki cümlələr birliyi özlüyündə mətn yaratmır [29, s.4-5]. Məsələn, bir mətn təqdim edək:

“İdentiklik (kimlik) sabit kəmiyyətdən az və ya çox ola bilər. Burada mümkün variasiyaların bəziləri müzakirə olunan identiklik (kimlik) növündən asılıdır: məsələn, biologiyaya əsaslanan cinsi identiklik (kimlik) ətraf mühitin təsiri hesabına olan cinsi identiklikdən (kimlikdən) daha sabitdir. Lakin gördüyümüz kimi, eyni identiklik (kimlik) dərəcəsi daxilində sabitlik dərəcələri haqqında da arqumentlər vardır. Məsələn, etnik mən-subiyyət dəyişməz bir identiklikdir, (kimlikdir), yoxsa sosial münasibətlərin kaprizlərinə daha çox tabe və uyğun olan sosial konstruksiyadır? Filips etnik mənsubiyyətin real və ya sabit bir mahiyyət hesab olunmasının eynilə bir zamanlar insanların müxtəlif irqlərə ayrılması kimi oxşar səhvə yol vermək iddiasını araşdırmışdır. “İrqi” indi elmi de-yil, siyasi

konstruksiya olduğu geniş şəkildə başa düşülür, beləliklə bizim də etnik iden-tikliyin bərk deyil, daha çox elastik bir şey olduğunu düşünməmiş daha yaxşı olardı. Onun “real” kateqoriya kimi təzahürü hər hansı kütləvi təkiddən daha çox siyasi təşkilatların və fəalların manipulyasiya istəklərinə əsaslanma bilər. Filipsin arqumenti Brabeykerin arqumenti ilə üst-üstə düşür. “Qrupsuz etnik mənsubiyyət”ə münasibətdə o, “qruplaşma” müzakirələrində yol verilən bir səhvə işarə edir. Brabeyker yazır ki, etnik kollektivləri sosial həyatın əsas komponentləri, sosial münaqişələrin baş qəhrəmanları və sosial təhlilin əsas vahidləri kimi hesab etmək, və ya maraqların və vasitəçilərin aid edilə biləcəyi əhəmiyyətli mahiyyət oduqlarını düşünmək, və ya onları daxildən homogen (həmcins), xaricdən məhdudlaşan qruplar olması, və ya sosial və mədəni dünyanın monoxrom etnik, irqi, mədəni blokların multixrom mozaikası kimi təmsil etmək bir səhvdir. Bütün bunlar etnik qruplaşmanın reallığının təbiəti ilə bağlı sosial konstruktivist arqumentlərin yenidən işlənməsi deyil, həmin reallığın özünün tədqiqidir” [57, s. 11].

Biz mətndən danışırıq, lakin bu yerdə bu mətni işlətməyimiz absurddur, çünki əvvəlki abzasda yazdığımız mətnlə bu mətn arasında heç bir əlaqə yoxdur.

Bu yerdə D.Kristalın fikirlərini də yada salmaq yaxşı olar. O yazır ki, mətn cümlələr ardıcılığı deyil, mətndə məna və struktur birləşməsi olmalıdır, əks halda heç bir mətndən söhbət gedə bilməz [62, s.8].

Məsələn, bir mətn təqdim edək:

“Filips kollektivin gücünü və vasitəçiliyini vurğulayan perspektivlərdə fərdi maraqlar kənara qoyulması və ya nəzərə alınmamasından narahat olduğunu bildirir. Onun mərkəz nöqtəsi feminizmdir: fərdlər arasında qrupa həddən artıq təsir göstərildiyi üçün əziyyət çəkə bilən şəxslərdən biri kimi qadınlar çox vaxt xüsusilə həssas olurlar.

Bu, şübhəsiz ki, Kohen və digərləri tərəfindən redaktə edilmiş mühüm məqalələr toplusunda və o vaxtdan bəri multikul-turalizm siyasətinin “qruplaşmanın” qadınların maraqlarına ziyan vurmaması fərziyyələri üzərində qurulub qurulmaması suallarını əks etdirən bir çox sayda əsərlərdə önə çıxan əsas məqamdır. Bu, Brabeykerin etnik qruplar daxilində üstünlüyü ehtimal edilən homogenlik haqqında

söylədiyi (yuxarıda) daha ümumi şərhin variantıdır. Oxşar ümumi müşahidə Appaihi tərəfindən aparılmışdır; yalnız bəzi dairələrdə nəzərdə tutulan mədəni xilas, hər zaman etik individualizmlə uyğunlaşdırıla bilməz. O da, qadınlardan bəhs edir və eyni zamanda qeyd edir ki, valideynlər bəzən övladlarının müqavimət göstərdiklərində ısrar etmələrini istəyirlər. Məsələnin ən geniş ekstrapolyasiyası nəzərindən o, bir qrupun bütün nəsində gələcək nəsildə həyat formasını təkmilləşdirmək istərkən yarana biləcək çətinlikləri qeyd edir. Bu cür arqumentlərlə əlaqəli bir çox fəlsəfi altyazılar mövcuddur və Vil Kimliçka bununla məşğul olan və mahiyyətcə fərd-lər kimi qruplara da diqqət yetirəcək müxtəlif liberalizm üçün mübahisə edən filosofların ən görkəmlilərindən biridir” [57, s. 20].

Göründüyü kimi, əgər lazım olmadığı halda bu mətni yazdığımız mətnin ortasına əlavə etsək, mətnin mənasını korlamış olarıq, çünki bu mətnin bizim haqqında danışdığımız mövzu ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

F.Veysəlli mətni cümlənin hərəkətverici qüvvəsi hesab edir. O, göstərir ki, mətndə kommunikativ bitkinlik olmalıdır. Onun qurulması qrammatik qaydalara əsaslanır. Bu, məntiqi şərtlər daxilində morfoloji- sintaktik və fonoloji əlamətlərlə formalaşmış semantik məna ifadə edən strukdurur. F.Veysəlli qeyd edir ki, mətnin düzəlməsi əhəmiyyətli dərəcədə cümlədən fərqlənir. Elə hadisələr var ki, onlar yalnız mətndə reallaşa bilər. Dilin cəmiyyətdə yeri baxımından, əlbəttə ki, mətn ilkin və əsas götürülməlidir. Elə danışmaq aktı nəzəriyyəsi də bu ideyaya söykənir. Dildə ünsiyyət mətndə və mətn vasitəsilə həyata keçirilir [17, s. 239].

Mətn yazan zaman mütləq onun daxili əlaqələri formalaşmalıdır. Bu zaman leksikaya, qrammatikaya, fonetikaya və intonasiyaya fikir vermək lazımdır, çünki bu, sadaladığımız növlərin hamısının mətnin *mətn* kimi ortaya çıxmasında rolları vardır. F.Veysəlli də mətnin əlaqələrinin müəyyən edilməsində bu vasitələrin rolu olduğunu vurğulayır [17, s. 239].

Bir nümunə təqdim edək:

“*Bu yaxınlarda Kanadanın siyasi arenasında gözəl bir nümunə ortaya çıxdı. 1990-cı illərin əvvəllərində Kvebekin Kanadanın qalan hissəsi ilə əlaqəsinə dair tamamlanmış mü-zakirələr, bu əyalətin federasiya daxilində “fərqli” statusu ilə bağlı*

mübahisələr mütləq şə-kildə bütün digər sosial oyunçuları da cəlb etdi. Bunların arasında ən əsası aborijen əhali olan “Birinci millətlər ” idi. Onlar tez bir zamanda qeyd etdilər ki, əgər masada hər hansı bir “fərqli” status varsa, onların öz iddiaları diqqətdən kənar qalmamalıdır. Onların fikir-ləri iki əsasda kanadalılar tərəfindən müsbət qarşılandı. Birincisi, yerli xalqların həqiqətən də avropalı köçkünlərin əlindən əziyyət çəkdiklərini və buna görə də onlara daha çox diqqət yetirilməsinin düzgün olduğunu təsdiq edən çox geniş bir fikir mövcud idi; bu cavab son zamanlar bir şox ölkələrdə ümumi hala çevrilmiş üzürxahlıq və təzminatın xüsusi bir nümunəsi kimi qəbul edilə bilər. İkincisi, bir çox aborijen qruplarının Kvebek millətçilərinin irəli sürdüyü bəzi tələblərə qarşı çıxması ingilisdillilərin əksəriyyətinin rəyi ilə üst-üstə düşdü. Buna görə Kanadada aborijenlərin daha çox muxtariyyəti üçün əhəmiyyətli dəstək yarandı: hətta hökumətin sözdə “üçüncü səviyyəsi” müzakirə edildi. Belə ki, bir muxtariyyət təbii ki, aborijen etnik mənsubiyyətinə görə veriləcəkdi. Lakin müzakirələr davam etdikcə bəzi yerli qadın təşkilatları ciddi etirazlar irəli sürdülər. Onlar kollektivçilik prinsiplərini artan müxtəriyyət imkanlarından xoşbəxt deyildilər, çünki, hiss edildilər ki, bu, tarixən onlar üçün əlverişsiz olan və əbədiləşməsinə görmək istəmədikləri ənənəvi sistemin elementlərini güclən-dirəcək. Bir qədər sonra Kanadanın Yerli Qadınlar Assosiasiyasının prezidenti qeyd etdi ki, özünü idarəetmənin olması gözəl və zərifdir... lakin əmin olmaq lazımdır ki, kişi və qadın, xüsusən də uşaqlarımız da daxil olmaqla, bütün hüquqlar müdafiə olunur. Sonradan mübarizədə bu qadınlar qrup daxili homogenlik ehtimallarına xas olan təhlükəni tanıdılar. Onlar təkidlə bizə xatırlatdılar ki, qruplar “monolit” və ya “monoxrom” varlıqlar deyil və qruplara ayrılan diqqət onların daxilindəki fərqlərin maraqlarına zidd ola bilər. Öz tərəflərindən qadınlar adi və üstünlük təşkil edən liberal demokratik təcrübələrlərlən növbə ilə tənzimlənməsi üçün mübahisə etdilər. Bu maraqlı epizodun və onun mövcud olduğu böyük siyasi makinasiyaların tam təfərrüatlarına Edvardın əsərlərində rast gələ bilərsiniz” [57, s.25].

Bu mətnə başlıq yoxdur, məlum olduğu kimi, mətni təşkil edən elementlər arasında başlığın olması vacib hesab olunur. Başlığın əsas funksiyası mətn və kontekst yaratmaqdan ibarətdir. Bu mətnə başlıq olmadığına və onun məzmununun

bizim işimizlə heç bir əlaqəsinin olmadığından, biz bu mətni normal, yəni struktur elementlərə malik mətn hesab edə bilmərik. Başlıq məsələsində diqqətli olmaq fikri F.Veysəlliyyə məxsusdur. O (F.Veysəlli) yazır ki, başlıqda epigraflar və pseudepigrafları fərqləndirmək lazımdır [19, s.354]. Başlıqların seçilməsi və şərh müəllifin və əsərin taleyini həll edən amillərdən hesab olunur [19, s. 354]. Məsələn, S.Potterin “Our Language” kitabının adı artıq əsər haqqında tam təsəvvür əldə etməyə imkan verir, yəni həmin əsərdə söhbətin ingilis dilinin tarixindən və onunla əlaqəli məsələlərdən getməsi əsərin adından məlum olur.

Mətnədə qrafik xüsusiyyətlərin olması da vacib hesab olunur. F.Veysəlli burada aşağıdakıları vurğulayır: *durğu işarələri, ayrılma, seçmə və vurğulama, dırnaq, mötərizələr, abzas, boşluq, böyük hərflə yazma* və s. [19, s.355]. Alim yazır ki, bunlar həm də qrammatologiyanın obyektidir və mətnlərdə onların işlədilməsi xüsusilə əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, bir mətn təqdim edək:

“Kononun etnik mənsubiyyət millətçilik və onun nəticələri haqqında anlayışımıza verdiyi dəstək çox və müxtəlif olmuşdur və onun əsərlərində təkrarlanan mövzulardan biri terminoloji dəqiqlik haqqında olan narahatlıqdır. Məsələn o qeyd etmişdir ki Hakimiyyət orqanları dövlətin əhali segmentinin öz xüsusi millətlərinə sadiqliyi təsvir etmək şərtləri ilə razılaşmağa çətinlik çəkmişlər Etnik mənsubiyyət primordializm plüriyalizm tayfaçılıq regionşünaslıq kommunalizm, paroxializm ən çox rast gəlinənlərdəndir Bu çoxşaxəli lüğət hər birinin ayrı fenomeni təsvir etdiyi təəssüratını yaradaraq, millətçiliyi anlamağa daha da mane olur Daha sonra Konon boşboğazlığın qarşısının alınmasına davamlı ehtiyac olduğunu təklif edərək yeni bir fəaliyyətə (Ethnonationalism) başlamağı lazım bildi xüsusilə xəbar-darlıq etdi ki millətçilikdən bəhs edildiyi iddia edilən əsərlərdə belə əsas terminlərin, millət və millətçiliyin işlədilməsi istisna haldan daha çox qayda formasıdır Daha təhlükəsiz dün-yada, millətçiliyin etnik əlaqələrini mütləq şəkildə nəzərdə tutan bir dünyada etnomillətçilik sözü millətçilik sözünün yorucu və əhəmiyyətsiz genişlənməsi ola bilər Kononun əsərləri- nin başlığında bu ifadədən istifadə etməyi özünü məcbur hiss etməsi onu göstərir ki hətta elmi ədəbiyyatda dövlət və millət arasında, millətçi

bağlılıqlar və dövlətə sədaqət arasında qarışıqlıq davam edir Bir az irəlində terminoloji məsələlərə qısaca olaraq yenə də qayı-dacağıq” [57, s.40].

Göründüyü kimi, mətndəki bütün durğu işarələri götürdük və mətnin mənası aydın deyil. Heç nə başa düşülmür.

Mətnin düzgün forması isə belədir:

“Volker Konnorun etnik mənsubiyyət, millətçilik, və onun nəticələri haqqında anlayışımıza verdiyi dəstək çox və müxtəlif olmuşdur və onun əsərlərində təkrarlanan mövzulardan biri terminoloji dəqiqlik haqqında olan narahatlıqdır. Məsələn, o qeyd etmişdir ki; Hakimiyyət orqanları dövlətin əhali seqmentenin öz xüsusi millətlərinə sadiqliyi təsvir etmək şərtləri ilə razılaşmağa çətinlik çəkmişlər.

Etnik mənsubiyyət, primordializm, plüriyalizm, tayfaçılıq, regionşünaslıq, kommuna- lizm, paroxializm ən çox rast gəlinənlərdəndir. Bu, çoxşaxəli lügət hər birinin ayrı fenomeni təsvir etdiyi təəssüratını yaradaraq, millətçiliyi anlamağa daha da mane olur.

Daha sonra, Konor, “boşboğazlığın” qarşısının alınmasına davamlı ehtiyac olduğunu təklif edərək yeni bir fəaliyyətə (Ethnonationalism) başlamağı lazım bildi; xüsusilə, xəbar-darlıq etdi ki, millətçilikdən bəhs edildiyi iddia edilən əsərlərdə belə əsas terminlərin, millət və millətçiliyin işlədilməsi istisna haldan daha çox qayda formasıdır. Daha təhlükəsiz dün-yada, millətçiliyin etnik əlaqələrini mütləq şəkildə nəzərdə tutan bir dünyada etnomillətçilik sözü millətçilik sözünün yorucu və əhəmiyyətsiz genişlənməsi ola bilər. Konorun əsərləri- nin başlığında bu ifadədən istifadə etməyi özünü məcbur hiss etməsi onu göstərir ki, hətta elmi ədəbiyyatda dövlət və millət arasında, millətçi bağlılıqlar və dövlətə sədaqət arasında qarışıqlıq davam edir. Bir az irəlində terminoloji məsələlərə qısaca olaraq yenə də qayı-dacağıq”.

F.Veysəllinin mətnin qrafik elementləri sırasına daxil etdiyi digər vasitə haqqında qısa məlumat verək, yəni mətndaxilində bəzi sözlərin, söyləmlərin böyük hərflə yazılması məsələsi.

Məlum olduğu kimi, mətnin akademik yazı standartlarına uyğun gəlməsi üçün yazıda durğu işarələrinin düzgün qoyulması ilə yanaşı, mətn daxilində sözlərin,

hərflərin böyük hərflə yazılmasının da əhəmiyyəti vardır. Sözlərin böyük hərflə yazılması müxtəlif dil sistemlərində fərqli şəkildə müşahidə olunur. Müasir ingilis dilində sözlərin böyük hərflə yazılmasının özünəməxsus qaydaları vardır. Yazıda lazım olan sözün, hərfin, böyük hərflə yazılması qaydasına düzgün əməl edilməzsə, o halda mətndə həmin sözün mətn daxilindəki mənası yanlış alınar. Ümumiyyətlə, yazıda bu qaydalara düzgün əməl etməklə biz, hər hansı bir vəziyyətdə öz fikrimizi aydın, məntiqi şəkildə oxucuya çatdırmağa bilərik. Məlum olduğu kimi, cümlənin əvvəlində gələn istənilən söz böyük hərflə yazılır. Bundan əlavə, ingilis dilində I (mən) şəxs əvəzliyi cümlənin istənilən yerində böyük hərflə yazılır. Nümunə:

You know that **I** am never hurt by your words. (Bilirsən ki, sənin sözlərin mənə heç vaxt incitmir).

I have always wanted to take part in this meeting. (Mən həmişə bu görüşdə iştirak etmək istəmişəm).

Mətn daxilində bu qaydalar mütləq gözlənilməlidir.

Mətnin struktur elementləri sırasına *palindrom*, *anaqram*, *lipoqram*, *tavtoqram* və *kalliqram* da aiddir [19, s.355].

Palindrom sözün güzgüdəki əksi adlanır. Məsələn, /lil, lal, mum, nan, nun/ və s. *Anagram* isə sözdəki qrafemlərin necə yerdəyişməsidir.

Mətdə bir və ya bir neçə qrafemin buraxılması *lipoqram* adlanır. *Kalliqram* isə hər hansı bir şeirin şəkil kimi düzülüşüdür. *Tavtoqram* isə mətdə bütün sözlərin eyni qrafemlə başlamasına deyilir [19, s. 355].

Ə.Əbdullayev yazır ki, mətnin *hipertekst* növü də fərqləndirilir [1, s.91]. Bu da mətn daxilində arasıkəsilməz axın deməkdir. Məsələn, bir nümunəyə baxaq:

“Millət-dövlət” termininin geniş şəkildə səhv istifadə olunması, onun diqqət mərkəzində saxlanmalı və xüsusi bir məna daşdığı və “ölkə” “və ya dövlət” in sinonimi kimi ləyaqətlə istifadə edilməməsi arqumenti bəzi dairələrdə dar çərçivədə pedantik, digərlərində isə dəyişən sosial-siyasi şəraiti nəzərə almayan statik zehniyyətin nümunəsi kimi rədd edilmişdir. Birinci arqument, xüsusən də “millət - dövlət”i “ölkədən üstün tutanların səs-küylü tendensiyalarını nəzərə alsaq, bizi çox narahat etmir İkincisi daha maraqlıdır, çünki o, bizi millətçiliyin iki əsas növü

olduğuna və beləliklə, “millət-dövlət” in hətta hər hansı əhəmiyyətli etnik homogenliyə malik olmayan ölkələrin mükəmməl məqbul təsviri ola biləcəyini iddia edən müasir mövqeyə doğru aparır. Bundan əlavə, bu fərqlilikdə bir növ millətçiliyin digərinə nisbətən daha təkmil, daha əhatəli və daha az problemliliyi olması hissi var -bu səbəbdən məsələni ümumi “qiymətləndirmə” rubrikası altında müzakirə etmək məqsədə uyğundur. Onda mən burada “vətəndaş millətçiliyi” konseptinə(məhfum) müraciət etmək istədim.

“Etnik millətçilik” (və ya etno-millətçilik) etnik bağlılıqlara əsaslanan birlik ideyası ilə milli qrup və siyasi qrup sərhədlərinin uyğunlaşma istəyini vurğulasa da, vətəndaş millətçiliyi başqa imkanlar təklif edir. A. Smit “kosmopolitan baxış” a bəzilərinin köhnə və qaranlıq tənzimləmələrini əvəz edən bir perspektivə istinad edir. A.Smit qeyd edir ki:

Vətəndaş millətləri, mahiyyətə utilitar və instrumental olan və dövlətə münasibəti bir-baş a və vasitəçisiz ümumi dəyərlərə və qanunlara uyğun yaşamağa razı olan fərdi vətəndaşların könüllü birləşməsinə əsaslanır. Qanunların vahidliyi, qanun qarşısında bərabərlik, hüquq və vəzifələrin ümumbəşəri qarşılıqlılığı millətin vətəndaş konsepsiyasının rəhbər prinsipləridir. Xalqın özü ümumi ərazi ilə, ortaq vətəndaş tarixi və ümumi qanunlarla müəyyən edilmiş, üzvlərini ümumi ictimai mədəniyyətlə birləşdirən muxtar hüquqi-siyasi birlik hesab olunur.

Vətəndaş millətində fərdi identiklik, əsaslandırıcı miflərə, əcdadlara, qan qohumluqlarına və etnik bağın digər əlavələrinə əsaslanmayan, siyasi bir fenomenə çevrilir. “Millət” in bu fəlsəfi yenidən işlənməsi də öz cəlbediciliyinin bir hissəsini bu cür vətəndaş razılışmaları üçün açıq görünən, lakin çox vaxt etnik qruplara qapalı olan imkanlardan alır. Burada ən diqqətəlayiq olan dövlətlərarası əlaqələrdir- Avropa ittifaqı buna bariz nümunədir - bu, za-man keçdikcə identikliyi yenidən dəyişdirə və genişləndirə bilər: həqiqətən də, Avropa identikliyinə yaranması (yaxud yaranmaması) haqqında həqiqətən də inkişaf edən bir ədə-biyyat var; son zamanları bəzi faydalı yanaşmaları Smiti(1992), Ammonu(1995), Brikvel və Lyonsu (1996), Sinnirellanı (1997), Florak və Piontkovskini daxil edir. Smit qeyd edir ki, iqtisadi və digər qarşılıqlı asılılıq formalarının getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb

etdiyi daralan dünyada “kosmopolitan baxış” virtual olaraq qlobal identikliyi sərbirsizliklə gözləyə bilər. O, “dünya idealını” “bir yer, həqiqətən universal şəhər kimi qeyd edir”.

Bəzi yeni və təkmilləşdirilmiş “universal şəhər” ideyası əslində çox köhnədir və Smit müasir kosmopolitan ideyaları on yeddinci əsrin əvvəllərindəki sosial və elmi dinamizmlə əlaqələndirməyə davam edə bilərd Məsələn, Tommaso Campanella həmin əsrin əvvəlindən dərhal sonra məşhur Civitas Slisin –onun günəş şəhəri –təsvir edir və İohan Andrea Christianopolis haqqında başqa bir utopiya yazır. Bir az sonra isə ən məşhur olan Frensis Bekonun “Yeni Atlantida”(1626) əsəri gəlir, burada o, tərəqqi və inkişafın elm və rasionallığın möhkəm təməlinə söykəndiyi uydurma bir adanı (Bensalem) təsvir edir. Bu utopik fərziyyələri daha müasir arzularla birləşdirən amil dar və məhdudlaşdırıcı tayfaçı-lıqdan kənara çıxmaq istəyidir. Bekonun “yeni elm” dövründə sosial və elmi tərəqqiyə qarşı bu maneələr mövhumat və “ölümsüz” dini şövq idi. Müasir dövrdə, bəzilərinin getdikcə genişlənən siyasi birləşmələrə səbəb ola biləcəyinə inandığı vətəndaş bağlılıqları, onların əhəmiyyətli bir irəliləyiş kimi göründüyü üçün bir çox etnik mənsubiyyətlər tərəfindən əngəllənir. Hər bir halda, yeni inkişafın emosiya üzərində rasionallığın qələbəsinə təmsil etdiyi nəzərə çarpır [57, s.45].

Göründüyü kimi, bu mətn *hipertekst* adlandırılıla bilər. Çünki həm həcminə görə böyükdür, həm də bitmiş parçaları, abzasları, cümləüstü və cümləaltı sintaktik bütövlərə və mikrotekstlərə bölünə bilər.

T.A. van. Deyk mətni müəyyən etməyin şərtləri kimi aşağıdakıları sadalayır: *praqmatiklik, səmərəlilik, oxunaqlılıq, informativlik, yenilik və qiymətləndirmə* [30, s.259]. O, həmçinin mətnin funksiyalarının da vacib olduğunu iddia edir və onları belə təqdim edir: *1) informasiyanın çatdırılması; 2) beyində yeni məlumatın formalaşması; 3) mədəniyyətin müşahidə olunması* [30, s.260]

Mətn dildə ictimai hərəkət üçün əsas vasitə hesab edilir. O, (mətn) ictimai və fərdi ifadənin əsas təqdimedicisidir. F.Veysəlli yazır: *“Mətn davranış və hərəkətlərin inkişafı olmaqla yanaşı, məlumatvermə və təsirgöstərmə gücünə də malikdir”* [19, s.360].

Mətnin təsərgöstərmə gücünə aid bir nümunə təqdim edək. Qeyd edək ki, bu mətn “millətçilik” termininin izahı ilə bağlıdır və çox böyük əhəmiyyət kəsb edir:

“Konnor Veber “millətçilik” terminin ən erkən istifadəsinin millətlə dövlətin, və ya etnik və siyasi münasibətlərin sədaqətliliyini qarışdırmadığını, daha çox dövlət sadıq liyini ifadə etmək üçün istifadə olunduğunu irəli sürdü. Baxmayaraq ki, bu cür istifadələr (işlətmələr) açıq-aşkar yalnızdır, biz adətən “dünya xalqları” və “Birləşmiş Millətlər Təşkilatı”na istinad edirik. Əlbəttə, müttəfiqlər qarşılıqlı ünsiyyət yarada bilərlər və bir-birilərini müdafiə edə bilərlər: lakin yalnız sözügedən vahid həqiqi milli dövlət, həmçins milli qrupdan ibarət siyasi varlıq olduqda millətə sədaqət dövlət mənsubiyyəti ilə üst-üstə düşə bilər. Bu razılaşma(tənzimləmə) olduqca nadir bir haldır. 1971-ci ildə mövcud olan 132 ştatı araşdırarkən Konnor (1978) yalnız 12-sinin milli dövlət olduğunu aşkar etdi; digər 50-sində isə ümumi əhalinin dördüdə üçündən çoxunu təşkil edən əsas etnik qruplar var idi. Qalan 70 ştat arasında 31-də əhalinin yarısından dördüdə üçünə qədər olan etnik qruplar çoxluq təşkil edirdi, digər 39-da isə ən böyük tək etnik icma ümumi əhalininin yarısından azını təşkil edirdi. Beləliklə, bir çox ölkələrdə böyük və çox vaxt sayca üstünlük təşkil edən etnik qrup olsa da, milli və dövlət sadıqlıyının üst-üst düşdüyünü güman edə biləcəyimiz həqiqətən az sayda etnik qrup var; bununla əlaqədar Antihəs və Yuvas – Davis əsərinə də nəzər sala bilərsiniz. Bu fərqlərə əhəmiyyət verməmək və ya ən azı təfərrüatlara diqqətsizliklə yanaşmaq asanlıqla aşkar oluna bilər. Məsələn, Patterson Böyük Britaniya, ABŞ və Kanadanın milli dövlət olmadığını düzgün qeyd etmişdir, lakin İrlandiya, Fransa və digər Avropa dövlətlərinin əksəriyyətinin isə milli dövlət olduğunu iddia etmişdir. İrlandiya ilə bağlı iddia qaldırıla bilər, lakin əksər qitə ölkələri açıq-aydın bir çox qrupları ehtiva edən milli dövlət deyillər: məsələn; Fransada Alzaslılar, Basklar, Bretonlar, Korsikalılar və başqaları arasında davamlı regional etibarlılığa rast gəlmək olar. Hətta Roys etnik identikliyə (eyniliyə) dair uzun müddət davam edən faydalı işində milləti və dövləti dəyişik salmış və etnik mənsubiyyətlə millətçilik arasındakı əlaqəni bulandırmışdır. O, yazırdı: “Vətəndaş münasibətləri əsasında fəaliyyət göstərən “millət” kimi bir vahid daxilində fəaliyyət

göstərmək üçün “etnik qrup üzvü kimi ilkin bağlara əsaslanan sadıqlıqlardan imtina etmək lazım deyil” [57, s. 50].

Məndən danışarkən, bir neçə cümlə də diskurs haqqında demək lazım gəlir.

1.Mətn-diskurs qarşılaşmasında onlardan hər birinin öz yeri və çəkisi olması fikri vurğulanır. Müasir dilçilikdə belə hesab edirlər ki, diskurs linqvo-sosial sahəni əhatə edir, mətn isə sırf linqvistik sahəyə aiddir. Daha sonra bu alimlər öz fikirlərini genişləndirərək yazırlar ki, mətn ünsiyyət hadisəsi haqqında sözlü təsəvvürdür, diskurs isə hadisə aspektində məndir, həyat gücü ilə yüklənmiş danışığıdır, yəni fəal ünsiyyətdə işlənən dildir, E.Benvenist (1902-1976) demişkən, @diskurs danışanın mənimsədiyi dildir”.

Diskursla mətni sərhəndləndirmək çox çətindir. Mətn yazıya tətbiq edilsə daha yaxşı olar. Belədə diskurs sırf danışığı elementi kimi götürülə bilər. Diskurs heç vaxt bütöv dili əhatə edə bilməz. Heç mətn də bu funksiyaya iddiaçı ola bilməz. Onların hər ikisi dilin qaydaları əsasında düzəlir. N.Xomski yazır ki, dil qrammatik cəhətdən düzgün təşkil olunmuş cümlələr sistemidir [58, s. 100]. Bu, dil sərəştəsi anlamında tam qəbul ediləndir. Lakin diskursu dilin tətbiqi anlamında başa düşmək olar. Hər halda bu cür qarşılaşma müəyyən mənada onların fərqlənməsini təmin edir.

2.Diskursla mətnin qarşılaşmasında birincini proses, ikincini isə prosesin nəticəsi kimi götürürlər. Bu o deməkdir ki, diskurs hərəkətdir, fəaliyyətdə olandır, real danışığı aktı ilə bağlıdır. Mətn isə fiksasiya olunmuş, tamamlanmış formadır. Diskurs məndə və mətn vasitəsilə reallaşır. Mətn bir neçə diskursdan ibarət ola bilər.

3.Daha bir fərqləndirmə cəhdi diskurs və mətnin aktual-virtual qarşılaşmasından ibarətdir. Bu yanaşmaya görə diskurs real danışığı hadisəsi kimi, cari baş verən və danışığıdakı rəbətli məndir. Mətn isə real zamana bağlı olmur, o, abstrakt, mental konstruktur, özü də diskursda reallaşır.

4. Bu istiqamət yazılı və şifahi müstəvisində onların qarşılaşmasından çıxış edir. Bu yanaşmanı A.M.Peşkovskiy inkişaf etdirir. Onlardan hər birinin əlamətləri aşağıdakı kimi sadalanır:

Diskurs

Mətn

Səsli substansiyaya malikdir

Hazırlanmışdır (oxunur ya yazılır)

Spontandır	Normativdir
Qeyri-normativdir	Əhatəlidir
Elliptikdir	Monoloji və dialojidir
Dialojidir	Dil materialı qrafik təmsil olunur [18, s.

22].

A.M.Peşkovskinin bu qarşılaşmasına ciddi bir etiraz yoxdur. Ancaq mətn də səslənmədən keçir və bu zaman o, tam səsli subsansiyaya malik olur. Danışığ aktındakı monoloqlar buna sübutdur.

Adətən diskurs və mətn əlaqələrini belə bir formulla verirlər: /diskurs=mətn+interaktivlik+sintaktik kontekst+kültürəl kontekst/ [18, s.41].

Lakin bu formul /diskurs=dil və ya üslub özəlliyi(variant)+mətn+kontekst/ kimi də verilə bilər [18, s.41]. Bu fikir F.Veysəlliyə məxsusdur.

Qeyd edək ki, bitkinlik mətnə xasdır. Digər tərəfdən, diskurs diskret deyil, yəni o, kommunikativ hadisə ilə bağlıdır. O, zaman məhduduyyyəti tanımır, onun nə vaxt başlayıb, nə vaxt qurtarmasını demək olmaz. Ancaq bəzən də belə güman edilir ki, o, üzvlənir, ona görə də diskretdir. Maraqlı burasıdır ki, ən böyük üzvlənmə vahidi kimi kommunikativ hadisə götürülür. Daha sonra isə kommunikativ gediş, replika, mübadilə və transaksiya fərqləndirilir.

5.Diskurs real və potensial (virtual) ölçüləri olan sistem kimi müəyyən edilir. Bu zaman kommunikativ praktika sahəsi olmaqla diskurs hadisələrin məcmusu hesab edilir, müəyyən sosial məkanda baş verən danışığ fəaliyyətidir, o, müəyyən sosial prosesi əks etdirir və müəyyən zaman daxilində baş verir. Lakin o da mətn kimi linqvistik, ekstralingvistik və paralingvistik vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsidir.

Potensial baxımdan diskurs semiotik məkandır. O, sözlü (verbal) və sözsüz (nonverbal) işarələri əhatə etməklə söyləmə və mətnlərin tezaurusudur. O, danışığ modelləri haqqında təsəvvürdür, janr və danışığ hərəkətlərinin toplusudur, bu tip kommunikasiya üçün xarakterikdir [18, s.41].

F.Veysəlli müasir elmi-nəzəri ədəbiyyatda diskursun aşağıdakı növlərini fərqləndirir [18, s.42]:

siyasi, hakimiyyətin və müxalifətin diskursu, sovet, yadfikirliliyin, terrorun, yenidənqurma, milli təhlükəsizlik, vətənpərvərlik, məsuliyyət, biznes diskursu, hakimiyyətə namizədlərin diskursu, mübarizə, seçkiqabağı diskurs, seks, rassizm, xaricilər haqqında diskurs, bazar, elm, istehlak və istehsal mədəniyyəti diskursu, ümid və nigarançılıq diskursu və s. Əlbəttə, bu tam siyahı deyil. Hər bir məsələ ilə bağlı diskurs fərqləndirmək mümkündür və onlardan hər birinin öz spesifik xüsusiyyəti var.

1.2. Müasir ingilis dilində mətnə məxsus xüsusiyyətlər

Mətn insanın kommunikativ fəaliyyətinin ən yüksək nitq forması kimi həmişə nitq subyektinin kommunikativ niyyətləri ilə yaranır. Ümumiləşdirilmiş tarixi mənada insan təcəssüm edən dilin yaradıcısıdır dünyanın şəkli, konkretdə - danışan şəxs, verilən mətnin istehsalçısı. Belə ki, “Elə bir mətn yoxdur ki, nitq subyektinin kommunikativ niyyətləri ilə əmələ gəlməsin və strukturunda bu və ya digər məkan-zaman vəziyyəti əks etdirməsin.

Dilçilikdə “mətn” termini şifahi nitq nümunələri də daxil olmaqla geniş mənada işlənir. Mətn qavrayışı mətn dilçiliyi və psixolinqvistika çərçivəsində öyrənilir. Məsələn, I. R. Qalperin mətnə aşağıdakı kimi tərif verir: *“Bu, yazılı sənəd şəklində obyektivləşdirilmiş, müxtəlif növ leksik, qrammatik və məntiqi əlaqələrlə birləşən bir sıra ifadələrdən ibarət, müəyyən bir xüsusiyyətə malik olan yazılı mesajdır. Buraya: “mənəvi xarakter, pragmatik münasibət və buna uyğun olaraq ədəbi işlər daxildir”* [28, s. 111].

Mətnin semantik bütövlüyü reallığın özündə mövcud olan əlaqə və asılılıqları (ictimai hadisələr, təbiət hadisələri, insan, onun xarici görünüşü və daxili aləmi, cansız təbiət obyektləri və s.) əks etdirir.

Mətnin mövzusunun vəhdəti nitqin mövzusudur. Mövzu mətnin semantik özəyi, mətnin sıxlaşdırılmış və ümumiləşdirilmiş məzmunudur.

“Mətnin məzmunu” anlayışı nitqin informasiya məzmunu kateqoriyası ilə bağlıdır və yalnız mətnə xasdır. O, oxucuya hadisələrin qarşılıqlı əlaqəsini, onların

bütün sahələrdə əhəmiyyətini müəllifin fərdi dərk etməsindən xəbər verir, ona semantik bütövlük verir.

Böyük mətdə aparıcı mövzu bir sıra tərkib alt mövzulara bölünür; alt mövzular daha çox alt mövzulara, paraqraflara (mikro mövzulara) bölünür.

Beləliklə, mətnin semantik bütövlüyü onun aşağıdakı xüsusiyyətlərindən irəli gəlir:

- 1) mətn müəyyən bir mövzuya dair bəyanatdır;
- 2) mətn danışanın niyyətini, əsas fikrini həyata keçirir;
- 3) istənilən ölçülü mətn nisbətən avtonom (tam) ifadədir;
- 4) mətndəki cümlələr məntiqi əlaqədədir;
- 5) mətn üçün başlıq seçilməlidir;
- 6) düzgün formalaşdırılmış mətnin adətən başlanğıcı və sonu olur.

Mətnin tədqiqi iyirminci əsrin iyirminci illərində başlanmış, lakin o, yalnız əsrin sonlarına doğru cümlələrdən kənar hesab edilən linqvistik təhlildə müstəqil obyektə çevrilmişdir.

Psixolinqvistikada və dilçilikdə indiyədək “mətn” anlayışının ümumi qəbul edilmiş tərifini yoxdur (xarici əsərlərdə bu, “diskurs” terminidir). Səbəb isə alimlərin, bir qayda olaraq, yalnız həmin əsas cəhətləri ayırmasıdır.

Mətn qrammatik və mənacə bağlı olan cümlələr qrupudur. Cümlə ilə mətn arasındakı əlaqə çox vacibdir. Bir çox alimlər yalnız bir (mürəkkəb və ya sadə) cümlədən ibarət mətnlərin olduğuna inanırlar. Bu nümunələr olduqca nadirdir, lakin mövcuddur. Mətn və cümlələrin tərtibatında ümumi olan bir sıra xüsusiyyətlər var, lakin bu anlayışları ayırmaq lazımdır.

Bu gün mətn təkcə yazılı nitqə deyil, həm də şifahi nitqə aid olan məhsuldur.

Mətnin xarici quruluşuna gəldikdə, bir qayda olaraq, onu aşağıdakı hissələrlə xarakterizə etmək olar: giriş, əsas hissə və nəticə. Mətnin daxili strukturu üslub mənsubiyyəti nəzərə alınmaqla bütöv bir detallı kompozisiyadır. Məsələn, bəyanatın rəsmi mətninin daxili təşkili ilə hekayənin bədii mətninin eyni olmadığı tamamilə aydındır. Yəni, elə mətnlər var ki, onlar verilmiş sxem üzrə tərtib olunur, elə mətnlər

isə tikintidə nisbi sərbəstliklə səciyyələnir, bu, tamamilə yalnız müəllifə xas olan fərdi təqdimat üslubundan asılıdır [30, s. 261].

Mətn strukturu cümlədən daha böyük (cümlələrdən) vahidlərə bölünə bilməsi ilə fərqlənir.

Mürəkkəb sintaktik bütöv intonasiya, sintaktik və qrammatik kimi əlaqələrlə birləşən cümlələr qrupudur. Onlar semantik tamlıq ilə xarakterizə olunur, bir cümlədə olduğundan daha çoxdur. Hər bir mürəkkəb sintaktik bütövün mətnin bir seqmentində birləşdirici başlanğıc rolunu oynayan öz mikro mövzusu var. Mikrotəməllər mətnin əsas mövzusunun komponentləridir. Onlar həm tək qaranlıq, həm də çox qaranlıqdır.

Mürəkkəb sintaktik bütövün bir hissəsi olaraq adətən üç hissə var: başlanğıc, orta və son.

Başlanğıc bütövün başlanğıcıdır və yeni bir mikro mövzunun təqdimatı üçündür. Başlanğıc aşağıdakı xüsusiyyətlərə və əlamətlərə malik ola bilər:

1. Onlarda semantikasını mətdə əvvəlki hissədən müəyyən olunan sözlər yoxdur (bunlar əvvəlki sintaktik bütövlükdə olan rəqəmlərə, sifətlərə və isimlərə uyğun gələn əvəzlik və əvəzlik zərfləri ola bilər).

2. Bir qayda olaraq, tam cümlələr (hər hansı struktur növü) olmalıdır.

3. Adətən birinci cümlə əvvəlki mürəkkəb sintaktik bütövün sonuncusu ilə əlaqəli olmur.

4. Birinci cümlə (onun semantik əlaqəsi) yeni mikromövzunun təqdimatının başlanğıcı ilə xarakterizə olunur.

Başlanğıcdan sonra mikro mövzunun sonrakı inkişafı həyata keçirilən orta hissə gəlir. Bütövün bu hissəsi birinci hissədən, yəni başlanğıcdan tam asılılıq ilə xarakterizə olunur.

Orta hissə ən çox cümlədir, çünki mürəkkəb sintaktik bütövün bütün əsas məlumat həcmi orada cəmləşmişdir.

Sonluq mətnin bağlanmasıdır. Əvvəlki məzmunun, nəticənin və ya ümumiləşdirmənin nəticəsi hesab olunur. Sonluq mikro mövzunun inkişafının tamamlanmasının bir signalıdır. Sonluğun strukturu adətən əvvəlki mürəkkəb

sintaktik bütövü cümlələrindən fərqlidir. Sonda giriş sözlərindən istifadə olunur, məsələn: “beləliklə, belə” [45, s.87].

Bütün mətnlər üç semantik tipə bölünür: təsvir, rəvayət, əsaslandırma.

Təsvir - cisimlərin, hadisələrin, heyvanların, insanların əlamətlərini təsvir edən mətnin semantik növü, məsələn: *“Payız gəldi. Kiçik yarpaqlar demək olar ki, tamamilə sahildən uzaqlaşdı, yəni külək onları uzaqlaşdırdı və budaqlar firuzəyi səmada göründü. Aşağıdakı su şəffaf, buzlu və sanki ağır idi. Qara səma isə alovlu zolaqlarla çəkilmiş ulduzlarla örtülü idi”* [98, s. 90].

Təsvirin məqsədi təsvir olunan mövzunun oxucuya və ya dinləyəne çatdırılmasıdır ki, o, onu zehmində əyani şəkildə təmsil etsin.

Təsvirin tərkibinin elementləri: mövzu haqqında ümumi fikir, mövzunun fərdi xüsusiyyətləri, müəllifin qiymətləndirməsi, nəticə və s. kimi müəyyən edilir.

Təbiətin təsvirinə mənzərə, insanın təsvirinə portret deyilir. Qeyd edək ki, təsviri mətn istənilən üslubda ola bilər.

Nağıl hadisələri müəyyən ardıcılıqla təsvir edən mətnin semantik növüdür. Məsələn,

“Lakin sonra atışma səngiməyə başladı və sonra tamamilə dayandı. Qara kölgələr yan-yana qaçıb ağacların arxasında gözdən itdi. Düşmən getdi! Meşədəki bu ən çətin və dəhşətli gecə döyüşü başa çatdı” [76, s. 11].

Hekayə mətni bədii və danışmaq üslubları şəklində gəlir.

Bədii povest mətni müəyyən struktura - kompozisiyaya (latınca *composito* - kompozisiya, tərtib, əlaqə) malikdir. Xüsusilə qeyd etmək adətdir: ekspozisiya (hərəkətin başlanğıcından əvvəlki vəziyyət), süjet (hərəkət nə ilə başlayır), hərəkətin inkişafı, kulminasiya (hərəkətin inkişafının ən yüksək nöqtəsi), inkar (hadisin sonu) [76, s. 100].

Mətnə şərh olunan hadisənin bütövlüyü onun daşdığı informasiyanın gücündən asılıdır və bu mətnə biz həmin gücü hiss edirik. Burada həm tamlıq gözlənilib, həm də strukturlaşma mövcuddur. Qeyd edək ki, strukturlaşmış anlam strukturun genişlənməsini, sıxılmasını, bağlılığını bildiren elementlərdir. Sematik

baxımdan bu retrospektik səviyyədə ola bilər, yəni mətndə irəliyə işarə edən elementlər ola bilər.

F.Veysəlli yazır ki, mətnin bağlılığını şərtləndirən ən mühümü çərçivə, yəni frame anlayışıdır [19, s.357]. Bu minimal strukturlaşmış informasiya hesab edilir və o, ziddiyyətsiz olaraq obyektivin eyni sinifinin göstəricisi hesab edilir. Abzasda isə çoxxəttilik mövcuddur. Əsas ana xətlə yanaşı, semantik cəhətdən onunla bağlı olmayan ikinci dərəcəli xətt də vardır. Müəllif haşiyələri və şərhləri buraya aiddir. Mətn sonu məlum sözlərdən sonu olmayan cümlələr toplusu kimi də müəyyənləşə bilər.

II FƏSİL

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİ SİFƏT (I;II)

2.1. İngilsi dilində feili sifət I

Müasir ingilis dilində feilin şəxssiz formaları sayca 3-dür: *Məsdər, Cerund və Feili sifət (I;II)*. Biz bu tədqiqat işində feili sifət 1-dən danışacağıq.

Müasir ingilis dilində feili sifətin iki növü vardır: Feili sifət I və Feili sifət II [85, s.184].

Feili sifət I digər şəxssiz formalardan fərqli olaraq, sifətə və zərfə aid müxəssiyətləri ilə fərqlənir. Müasir ingilis dilində feili sifət I *-ing* şəkilçisi artırmaqla düzəlir, yəni feillərin sonuna *-ing* şəkilçisi artırılır. Bu zaman bəzi yazı dəyişikliyi baş verir və aşağıdakı cədvəldə bunu əks etdirməyə çalışacağıq. Məsələn:

MƏSDƏR	FEİLİ SİFƏT I
To go – getmək	Going – gedən
To speak - danışmaq	Speaking – danışan
To write - yazmaq	Writing – yazan
To do – etmək	Doing – edən
To cry - ağlamaq	Crying – ağlayan
To study – öyrənmək	Studying –öyrəyən
To help – kömək etmək	Helping – kömək edən
To run - qaçmaq	Running –qaçan
To die – ölmək	Dying – ölən
To lie – uzanmaq	Lying – uzanan
To give – vermək	Giving – verən
To forget - unutmaq	Forgetting – unudan
To travel – səyahət etmək	Travelling – səyahət edən

Feili sifət I-in verbal və sifətə, zərflə oxşar xüsusiyyətləri vardır [84, s.188].

Feili sifət I -in verbal xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

1) Təsirli feillərin Feili sifət I forması vasitəsilə tamamlıqla işlənilə bilər:

Reading the letter quickly, he went into the room. (O, məktubu tez oxuyub otağa keçdi).

Entering the room, he greeted everyone. (O, otağa daxil olarkən, hamını salamladı).

Opening the door, he helped the old woman to get out. (O, qapını açıb yaşlı qadına çıxmağa kömək etdi).

Doing the homework, the boy did not want to lose his concentrate. (Ev tapşırığını yerinə yetirən oğlan konsentrasiyasını itirmək istəmirdi).

2) Feili sifət I zərflə təyin oluna bilər. Məsələn:

Leaving the yard hurriedly, he went after his father. (O, tələsik həyətdən çıxıb atasının arxasınca getdi).

Answering the question correctly, the student felt happy. (Suala düzgün cavab verən şagird özünü xoşbəxt hiss etdi).

V.Xaymoviç və digərləri Feili sifət I-in zaman və növ xüsusiyyətlərini belə təqdim edirlər: “*Feilin digər şəxssiz formaları kimi, feili sifət I-in də zaman və növ kateqoriyaları müstəqil deyil, asılıdır. Onların zamanı və növü feilin şəxsi formasının zamanından və növündən asılı olur*” [83, s. 140].

İndi isə feili sifət I-in zaman və növ formalarını nəzərdən keçirək:

Təsirli feillər üçün:

Formalar	Məlum növ	Məchul növ
Indefinite participle	Writing	Being written
Perfect Participle	Having written	Having been written

Digər təsirli feillərin formalarını nəzərdən keçirək:

Teaching	being taught
Having taught	Having taught

investigating	Being investigated
Having investigated	Having been investigated
Sending	Being sent
Having sent	Having been sent
Demonstrating	Being demonstrated
Having demonstrated	Having been demonstrated
Examining	Being examined
Having examined	Having been examined

Təsirsiz feillərin formalarını nəzərdən keçirək:

Going	No passive
Having gone	No passive
Sleeping	No passive
Having slept	No passive

Feili sifət I-in zaman xüsusiyyətləri:

Feili sifət I-in qeyri-müəyyən formasında, məlum və məchul növdə hərəkətlər şəxslə formada olan hərəkətlərlə üst-üstə düşür. Məsələn:

1) *When entering the room*, he was seen to be observed. (Otağa girəndə onun müşahidə edildiyi göründü).

2) *When doing the homework*, he felt easy. (Ev tapşırığını edərkən, o, özünü rahat hiss etdi).

Feili sifətin bitmiş zaman forması həm məlum, həm də məchul növdə bitmiş hərəkəti bildirir, yəni şəxssiz formanın zamanı şəxslə formanın zamanından əvvələ düşür. Məsələn:

Having found the money, he felt happy. (Pulu tapdıqdan sonra, o, özünü xoşbəxt hiss etdi).

Having bought their tickets, they went into the hall. (Onlar biletlərini alıb zala keçdilər).

Having finished our work, we went home. (Biz işimizi bitirib evə getdik).

Müasir ingilis dilində feili sifət I-in aşağıdakı sintaktik funksiyaları vardır:

She does not know the girls **waiting** for the director. (O, rejissoru gözləyən qızları tanımır).

When **taking** the decision, he tried not to make a mistake. (O, qərar verərkən səhv etməməyə çalışırdı).

We saw the same man **begging** without raising his hand. (Eyni adamın əlini qaldırmadan diləndiyini gördük).

The little girl rushed in again, **sobbing** bitterly. (Balaca qız hönkür-hönkür ağlaya-ağlaya yenə içəri girdi).

Being afraid of the eagle, I did not enter the forest. (Qartaldan qorxduğum üçün meşəyə girmədim).

She was seen **cheating** at the examination. (O, imtahanda saxtakarlıq edərkən görünüb).

The noise **coming** out was deafening. (Çıxan səs-küy qulaqbatırıcı idi).

Generally **speaking**, he did not like his style of singing. (Ümumiyyətlə, onun oxuma tərzini xoşuna gəlmirdi).

Taking her bag, she used to go out of the hall. (O, çantasını götürüb zaldan çıxırdı).

She was **walking** in the garden, thinking about what was going on. (O, bağda gəzir, nə baş verdiyini düşünürdü).

İndi isə feili sifət I-in funksiyalarını ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirək [71, s. 135]:

1. Feili sifət I təyin funksiyasında:

They reached the way **leading** to the forest. (Onlar meşəyə aparıcı yola çatdılar).

My brother knows the man **waiting** outside. (Qardaşım bayırda gözləyən adamı tanıyır).

The girl **sitting** on the bench is our neighbor. (Qardaşım bayırda gözləyən adamı tanıyır).

This is my daughter *living* abroad. (Bu mənim xaricdə yaşayan qızımdır).

She is getting fat *eating* a lot. (O, çox yemək yeyərək kökəlməyə başlayır).

2. Feili sifət I müxtəlif zərflik funksiyalarında işlənə bilər. Məsələn:

a) zaman zərfliyi:

Having closed the door of the room, he waited outside. (O, otağın qapısını bağlayıb bayırda gözlədi).

Having reached the team, he decided not to play. (O, komandaya çatdıqdan sonra oynamamaq qərarına gəldi).

Feili sifət I-in işlədilməsində çox vacib olan bir məsələni qeyd etmək lazımdır. Hiss qavrayış bildirən feillərlə feili sifət I bitmiş hərəkətin yerinə, indiki qeyri müəyyən zaman formasında işlənir [35, s. 160]. Məsələn:

Hearing his footsteps, he ran towards the door. (O, ayaq səslərini eşidib qapıya tərəf qaçdı).

Arriving there, the stranger found his case in the yard. (Oraya gələn qərrib, çamadanını həyətdə tapdı).

Entering the room that evening, he found his mother waiting for him. (Həmin axşam o, otağa girəndə anasının onu gözlədiyini gördü).

Turning slowly, she went to visit her room. (O, yavaş-yavaş çevrilərək otağına getdi).

b) səbəb zərfliyi:

Being ill, he did not want to go to the cinema. (Xəstə olduğu üçün o, kinoya getmək istəmirdi).

Having been in that place, he decided to visit his relatives. (Həmin yerdə olandan sonra qohumlarının yanına getməyə qərar verdi).

She was silent, again *looking* at her hands. (O, susdu, yenə əllərinə baxdı).

c) tərz və vəziyyət bildirən zərflik:

She was walking *playing* with her toys. (O, oyuncaqları ilə oynayaraq gəzirdi).

d) səbəb zərfliyi funksiyasında:

Feeling ill, he went home (Özünü pis hiss edərək evə getdi).

Knowing his friend's address, he visited her without informing. (Dostunun ünvanını bildiyindən o, xəbər vermədən ona baş çəkdi).

Having nothing to do, they went home. (İşləri olmadığından onlar evə getdilər).

e) predikativ funksiyasında:

Her words were **terrifying** (Onun sözləri dəhşətli idi).

f) feili sifət I mürəkkəb tamamlıq funksiyasında:

I saw **a woman talking** to her husband. (Mən qadının əri ilə danışdığını gördüm).

g) feili sifət mürəkkəb mübtəda funksiyasında:

He was seen **doing** his homework. (Onu ev tapşırığını edərkən görüblər).

h) feili sifət ara sözü (parenthesis) funksiyasında:

Generally speaking, I would like to speak to you. (Ümumiyyətlə, mən sizinlə danışmaq istərdim).

Telling the truth, I do not have any time to waste this program. (Düzünü desəm, bu proqrama boş yerə sərf etməyə vaxtım yoxdur).

2.2. İngilis dilində feili sifət II

L.V.Kauşanskayanın kitabında yazılır: “*Müasir ingilis dilində mövcud olan Feili sifət 2-nin zaman xüsusiyyətləri (fərqləri) yoxdur*” [35, s.157]. Onun yalnız bir forması var ki, o da şəxslə formanın zamanı ilə eyni vaxtda baş vermiş hərəkət ilə üst-üstə düşür, yəni hərəkət indiki zamana aiddirsə, o, indiki zamana aiddir; hərəkət bitmiş zamana aiddirsə, o, bitmiş zamana aiddir [35, s.157]. Məsələn:

Frightened by the cries, the little baby began to cry. (Səs küydən qorxan balaca körpə ağlamağa başladı).

The window **broken** yesterday has just been repaired. (Dünən sınımış pəncərə təzəcə təmir olunub).

Feili sifət II-nin aşağıdakı funksiyaları vardır:

1) Feili sifət təyin funksiyasında:

L.V.Kauşanskaya yazır ki, feili sifət II təyin funksiyasında çox işlənir. Məsələn: *a broken window* (sındırılmış pəncərə), *a broken pen* (sındırılmış qələm), *a book published in Paris* (Parisdə çap olunmuş kitab), *the problem discussed yesterday* (dünən müzakirə olunan problem) və s.;

Nümunə I:

*When I entered the room, they were discussing the problem. Suddenly we felt that there was something behind **the locked door**. I stood up and went towards the door. When it was opened, there was a man who was unfamiliar to us. He said that he wanted to speak to us. (Mən otağa girəndə onlar problemi müzakirə edirdilər. Birdən hiss etdik ki, bağlı qapının arxasında nəşə var. Ayağa qalxıb qapıya tərəf getdim. Açılıanda bir adam var idi ki, bizdən yan keçmirdi. O, bizimlə danışmaq istədiyini söylədi).*

Bu mətndə işlədilən **the locked door** birləşməsindəki *locked* təyin funksiyasında işlənir.

Nümunə II:

*If the mother had only gone a little bit further she might have learned more, but she was only too glad, for her own peace of mind to hush the matter. She thought she would stay in the room that was beautifully **lit up** with candles. (Ana bir az da irəli getsəydi, bəlkə də daha çox şey öyrənərdi, amma o, məsələnə susdura bilməyəcəyi üçün çox sevindi. O, şamlarla gözəl işıqlandırılan otaqda qalacağını düşündü).*

Bu mətndə işlədilən **lit up** təyin funksiyasında çıxış edir.

Feili sifət II-ə təyin funksiyasında digər nümunələr:

The man **injured** in the accident was taken to the hospital. (Qəzada xəsarət alan (almış) şəxs xəstəxanaya aparıldı).

The money **stolen** from your desk was never found, wasn't it? (Masanızdan oğurlanan pul heç vaxt tapılmadı, elə deyilmi?)

The boy **fired** from his job did not want to work their again. (İşdən qovulan (qovulmuş) oğlan yenidən işləmək istəmədi).

Deserted building were about to be destroyed. (Tərk edilmiş bina dağıdılmaq üzrə idi).

Any goods **brought** to your house must be checked carefully as they want to harm you. (Evinizə gətirilən (gətirilmiş) hər hansı mal sizə zərər vermək istədikləri üçün diqqətlə yoxlanılmalıdır).

Did she answer through the **closed** door? (Yəni o, sizə bağlı qapı arxasından cavab verdi?)

The child began to read the story **gifted** to him some days ago. (Uşaq bir neçə gün əvvəl ona hədiyyə edilən hekayəni oxumağa başladı).

The girl **invited** to the party was very gorgeous. (Ziyafətə dəvət olunan qız çox qəşəng idi).

The letter **sent** to him was very heartbreaking. (Ona göndərilən məktub çox ağrılı idi).

Təsirsiz feillərin də Feili sifət II forması Azərbaycan dilinə *-miş* (4) kimi tərcümə olunur və onların da cümlədə funksiyaları təyin olur. Məsələn, bir qrup təsirsiz feil təqdim edək:

To fade (solmaq), to wither (ölmək; soluxmaq), to retire (təqaüdə çıxmaq), to fall (düşmək, yıxılmaq), to vanish (yoxa çıxmaq) və s.

Məsələn:

The **faded** flowers were on the table. (Solmuş çiçəklər stolun üstündə idi).

The **retired** professor was very sad and was missing his old colleagues. (Təqaüdə çıxmış professor çox kədərli idi və köhnə həmkarları üçün darıxırdı).

The **vanished** car was soon caught their eyes. (Gözdən itən avtomobil tezliklə onların nəzərini cəlb etdi).

Exhausted, the team headed for the locker room. (Yorulmuş komanda paltardəyişmə otağına yollanıb).

Frightened by the barking dogs, the kittens ran to their mother. (Hürən itlərdən qorxan pişik balaları analarının yanına qaçdılar).

No sooner said than done.

Easier said than done.

She had all the money **stolen**. (O, bütün pulları oğurlatı).

Jane **failed** her exams, which made her mother angry. (Ceyn imtahanlarından kəsilərək anasını qəzəbləndirib).

The door **broken** on Saturday was expensive to repair. (Şənbə günü sınımış qapının təmiri baha başa gəlib).

Once you have **broken** the seal of a bottle there's no way you can put it back together again. (Bir şüşənin möhürünü sındırıqdan sonra onu yenidən bir yerə yığmağın heç bir yolu yoxdur).

The car that won the race was **driven** by Philip. (Yarışda qalib gələn avtomobili Filip idarə edib).

When she arrived, the family had **sat** down to dinner. (O gələndə ailə nahara əyləşmişdi).

2) Feili sifət II predikativ funksiyasında:

After getting the information about her mother's death, he was **shocked**. (Anasının ölümü ilə bağlı məlumat aldıqdan sonra o, şoka düşüb).

The window was **repaired**. (Pəncərə təmir olunub).

The neighbours were **confused** when they heard about their moving to the other place. (Onların başqa yerə köçdüklərini eşidən qonşular çaş-baş qalıb).

The woman looked **surprised** when she saw the man in front of him. (Qadın qarşısındakı kişini görəndə təəccübləndi).

The article **published** last week is his second article. (Ötən həftə dərc olunan məqalə onun ikinci məqaləsidir).

I think when she hears the news she will be **depressed**, doesn't she? (Düşünürəm ki, o, xəbəri eşidəndə depressiyaya düşəcək, elə deyilmi?)

Are her brains **cracked**?

She was very **interested** in her newly-born baby girl, wasn't she? (O, yeni doğulan körpə qızı ilə çox maraqlanırdı, elə deyilmi?)

The material **used** in the project was now found. (Layihədə istifadə olunan material indi tapılıb).

Did he have to pay for the article *written*? (O, yazılmış məqaləyə görə pul ödəməli idi?)

When *cleaned*, the windows of the rooms will look bright. (Təmizləndikdə sonra otaqların pəncərələri parlaq görünəcəkdir).

3) Feili sifət II zərflik funksiyasında:

Bu funksiyada feili sifət II *when, while, if, as if, as though, though* kimi bağlayıcılarla işlədilir [55, s.128].

a) zaman zərfliyi:

When *asked* he stood up and looked around. (Soruşulanda o, ayağa qalxdı və ətrafa baxdı).

When *asked* what she anted to do, she said she would be there. (Ondan nə etmək istədiyini soruşduqda, orada olacağını söylədi).

Did she get *scared*? (Yəni o qorxdu?)

Most of goods *made* in this factory are exported. (Bu fabrikdə istehsal olunan məhsulların əksəriyyəti ixrac olunur).

He screamed as if *frightened*. (O, qorxmış kimi qışqırdı).

She looked at the *broken* vase. (O, sınıq vazaya baxdı).

b) şərt zərfliyi:

If *done*, they would be thankful. (İş edilsəydi, onlar minnətdar olardılar).

If *asked*, he would tell the truth. (Əgər soruşsalar, o, həqiqəti deyərdi).

If *questioned*, I think he will have to accept everything. (Sorğulansa, mənə, hər şeyi qəbul etməli olacaqdır).

c) müqayisə zərfliyi:

As if *lost* in thought he could not say anything. (O, sanki fikrə dalmış kimi heç nə deyə bilmədi).

d) güzəşt zərfliyi:

His mood, though *crushed*, will be repaired. (Onun əhval-ruhiyyəsi korlansa da, düzələcəkdir).

Though *impressed* at her devotion to his mother, the girl pretended not to. (Anasına olan bağlılığından heyran olsa da, qız özünü bilməməzliyə vurdu).

e) səbəb zərfliyi:

Burned in the oven, the rolls were inedible. Fırında yandığından, bulkalar yeyilməz idi).

Stunned by the news, the child could not believe his eyes. (Partlayışdan məəttəl qalmış uşaq qərarlız halda sərgərdan tapılıb).

Squeezed by the cold, the steamer couldn't continue the way. (Soyuqdan sıxılan gəmi yoluna davam edə bilmədi).

III FƏSİL

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ FEİLİ SİFƏT TƏRKİBLƏRİ

3.1. Müasir ingilis dilində feilin şəxssiz formaları

İngilis dilində feilin şəxslı və şəxssız formaları vardır. Feilin şəxslı formaları formalarını tez-tez dəyişir. Bu o zaman baş verir ki, feilin mübtədası şəxsə və kəmiyyətə görə dəyişir. Feilin şəxslı formalarının müxtəlif zamanlarda fərqli formaları mövcuddur.

Feilin şəxssız formaları mübtədə dəyişəndə şəxsə və kəmiyyətə görə formasını dəyişmir. Müasir ingilis dilində feilin şəxssız formaları deyəndə üç forma nəzərdə tutulur: *məsdər*, *cerund* və *feili sifət* (bir və iki) [60, s.200].

Feilin şəxslı və ya şəxssız formalarını fərqləndirə bilmək olduqca vacibdir. Məsələn: bir neçə nümunə verək və həmin nümunələrdə şəxslı və ya şəxssız formaları necə fərqləndirə bilərik kimi sual qoyaq:

1. Her little sister wants **to be an enginner** (finite; non-finite).
2. He tried hard **to give** his exam (finite; non-finite).
3. Did you **solve** that problem? (finite; non-finite)
4. Her voice was very **happy** (finite; non-finite).
5. She wanted **to help** us (finite; non-finite).

Feilin şəxslı formalarında zaman, şəxs və kəmiyyət kateqoriyaları olur. Məsələn: /I write// (Mən yazıram); /you write// (sən yazırsan); /she writes// (o yazır); /we tried// (biz çalışdıq); /he wanted// (o istədi); /they asked// (onlar soruşdular) və s.

Nümunələrə baxaq:

He is waiting in the hall before we come in (Biz içəri girməzdən əvvəl, o bizi zalda gözləyir).

Do you know my sister? (Bacımı tanıyırsınız?)

Is she a little late? (O, biz az gecikir?)

The morning after he has to leave, we will sit in the room and look at our family photos (O, getməli olan səhər biz otaqda oturub ailə şəkillərimizə baxacağıq).

Feilin şəxssiz formalarında zaman, şəxs və kəmiyyət kateqoriyaları yoxdur [71, s.90]. Onlarda adətən məsdər forması olan *to* ədatı ya olur, ya da olmur; Məsələn: to go, go, to ask, ask, to open, open və s. Onlarda *-ing* formaları, yaxud *-ed* formaları ola bilər, məsələn, going, gone və s. Nümunələr təqdim edək:

He entered the room slowly in order that not to wake up anyone (O, heç kimi oyatmamaq üçün otağa yavaş girdi).

He must paint the wall, beginning from the bottom (O, divarı aşağıdan başlayaraq rəngləməlidir).

Taken captive by the enemy, he must be released (O, düşmən tərəfindən əsir götürülüb və azad edilməlidir).

Cədvələ əsasən bir nümunə təqdim edək:

NÜMUNƏLƏR	ZAMAN	ŞƏXSİLİ (Finite), YAXUD (Non-finite) ŞƏXSİZ FORMALAR
He <i>plays</i> the piano (O, pianoda ifa edir).	İndiki zaman	Şəxslə forma
Her brother <i>speaks</i> German fluently (Onun qardaşı alman dilində sərbəst danışır).	İndiki zaman	Şəxslə forma
He <i>helped</i> me (O, mənə kömək etdi).	Keçmiş zaman	Şəxslə forma
It takes some courage <i>to go</i> on after this event (Bu hadisədən sonra davam etmək bir az cəsarət tələb edir).	Bu nümunədə feilin məsdər forması istifadə edilib	Şəxssiz forma

Returning back can not be very easy (Geri qayıtmaq çox asan ola bilməz).	Feilin <i>-ing</i> forması işlədilib	Şəxssiz forma
Act fast if you are asked to solve it (Həll etməyiniz istənilsə, tez hərəkət edin).	Feilin sonunda <i>-ed</i> şəkilçisi işlədilib	Şəxssiz forma

Şəxslı feillər və feili birləşmələr müəyyən edilə bilən mövzu ilə açıq şəkildə əlaqələndirilir və indiki və ya keçmiş zamanlarda mövcuddur. Onlar aşağıdakıları əks etdirə bilər: Zaman - Come –came; Arrive – arrived; Work-works; Şəxs - Smoke – smokes; Go – goes; Arrive – arrives;

Cümlə tərkibində nümunələrə baxaq:

He **came** in time (O, vaxtında gəldi).

They **have been working** in this hotel for 3 months (Onlar 3 aydır ki, bu oteldə işləyirlər).

Do you come to this library every day? (Hər gün bu kitabxanaya gəlirsən?)

İngilis dili, ümumiyyətlə, yüksək flektiv bir dil deyil, buna görə ingilis dilində bir çox sonlu formalar şəxs və ya zaman üçün qeyd edilmir.

Feilin şəxssiz formaları budaq cümlədə əsas feil kimi funksiya daşıya bilmir. Praktik yolla ifadə etsək, bu o anlama gəlir ki, onlar (şəxssiz formalar – məsdər, cerund feili sifət) cümlədə hərəkət əks etdirə bilmir. Onların, həmçinin zaman formaları da yoxdur. Onların işlədildiyi cümlələr müxtəlif zamanlarda, məsələn, indiki, keçmiş, yaxud gələcək zamanlarda ola bildiyi halda, şəxssiz formalar neytral olur, yəni onlar əsas feilin olduğu zamana aid olur [68, s.140].

Şəxssiz formaları ayrılıqda nümunələr üzərində belə izah edə bilərik:

Cerundlar əsasən *-ing* sonluğu ilə düzəlir. Məsələn: /reading, skiing, dancing, singing/ və s. Gerundlar isim kimi fəaliyyət göstərir və cümlələrin subyektı və ya obyektı kimi xidmət edə bilər. Onlar aktiv və ya köməkçi feildən istifadə etməklə yaradıla bilər:

CERUNDLAR	TƏRCÜMƏLƏRİ
1. I like singing .	Mən nəğmə oxumağı xoşlayıram.
2. Being loved can make someone feel safe.	Sevilmək məni təhlükəsiz hiss edə bilər.
3. Do you fancy walking around the city ?	Şəhərdə gəzməyi xoşlayırsınız?
4. Having read the article once before makes him more active.	Məqaləni əvvəl bir dəfə oxumaq onu daha fəal edir.

Çox zaman cerundda “icraçı” aydın şəkildə əks olunur. Məsələn:

They enjoy **singing** today (Onlar bu gün mahnı oxumaqdan həzz alırlar).

Alisa likes **eating** pears (Alisa armud yeməyi sevir).

Bununla belə, bəzən “icraçı” açıq şəkildə göstərməlidir və adətən qeyri-sonlu feildən dərhal əvvəl bir mövqedə olmalıdır. Məsələn:

They enjoyed our **singing** (Onlar bizim oxumağımızdan həzz aldılar).

They were delighted at Tom’s **being** awarded the prize (Onlar Tomun mükafata layiq görülməsindən çox sevindilər).

Aşağıdakı cümlələrin hər birində bir şəxsi feil və çoxlu şəxssiz feil vardır:

CÜMLƏLƏR	TƏRCÜMƏLƏRİ
1. The case has not been regularly examined today.	Bu gün işə müntəzəm olaraq baxılmayıb.
2. What does he want to have done about it?	O, bununla bağlı nə etmək istəyir?
3. Someone tries to mention them to accept the offer.	Kimsə təklifi qəbul etmək üçün onların adını çəkməyə çalışır.
4. Coming down, he saw the woman running away.	Aşağı düşəndə qadının qaçdığını gördü.
5. He is trying to get the books.	O, kitabları almağa çalışır.

Yuxardakı cümlələrdə *been, examined, done* və s. keçmiş feili sifətlərdir; *come, want, have, refuse* və s. məsdər formalarıdır; *coming, running, trying* və s. isə cerund formalarıdır.

İngilis dili kimi az fleksiya morfolojiyaya malik dillərdə verilmiş feilin müəyyən sonlu və qeyri-sonlu formaları çox vaxt eyni olur, məsələn:

He laughs a lot.	O, çox gülür.
He will laugh a lot.	O, çox güləcək.
They tried to help.	Onlar kömək etməyə çalışdılar.
He has tried to help.	O, kömək etməyə çalışmışdı.

Qalın yazılmış fellərin eyni zahiri görünüşə malik olmasına baxmayaraq, hər bir cütdə birinci sonlu, ikincisi isə qeyri-məhdud. Sonlu və qeyri-məhdud istifadələri ayırd etmək üçün onların göründüyü mühitləri nəzərə almaq lazımdır. İngilis dilində sonlu fellər adətən catena felində ən solda olan feil kimi görünür. İngilis dilində feil fleksiyasının təfərrüatları üçün ingilis feillərinə baxın.

İngilis dilində feilin şəxssiz formalarından ən çox işlənənlərdən bir məsdərdir.

Lüğətlərdə feilin şəxssiz formalarından məsdər cümlədə “base” (əsas) forma kimi təqdim olunur. İngilis məsdərləri köməkçi feil və ya müəyyən bir məhdud əsas feil sinfi tərəfindən təqdim olunduqda catenae felində görünür [73, s.100]. Onlar həmçinin tez-tez əsas feldən sonra hissəciyi (aşağıdakı nümunələrdə göstəriləyi kimi) təqdim edirlər. Bundan əlavə, to tərəfindən təqdim olunan məsdərlər isim ifadəsi və ya hətta isim dəyişdiricisi kimi də fəaliyyət göstərə bilər. Aşağıdakı cədvəl belə formaları göstərir:

Məsdər	Köməkçi feillə təqdim olunan	Kauzativ feillər işlədilən	to ədatı ilə işlədilən	İsmi birləşmə funksiyasında olanlar	Sifət funksiyasında olanlar
Laugh (gülmək)	Please laugh! (Zəhmət olmasa gülün!)	He made us laugh (O, bizi güldürdü).	He tries not to laugh (O, gülməməyə çalışır).	To laugh would have been wise (Gülmək ağıllı addım olardı).	the reason not to laugh (gülməmək üçün səbəb)

Leave (tərk etmək)	You may leave! (Siz gedə bilərsiniz!)	I let him leave (Mən onun getməsinə icazə verdim).	He refused to leave (O, getməyə etiraz etdi).	To leave was an option (Getmək bir seçim idi).	the thing to leave behind (geridə qoyacaq şey)
Expand (Genişləndirmək)	You should expand the explanation (Siz izahatı genişləndirməlisiniz).	We made them expand the explanation (Biz onlara izahatı genişləndirdik).	We hope to expand the explanation (Biz izahatı genişləndirməyə ümid edirik).	Our goal is to expand (Biz izahatı genişləndirməyə ümid edirik).	the effort to expand (genişləndirmək səyi)

İngilis dili feili sifətləri iki xətt üzrə bölmək olar: aspektə görə (proqressiv vs. mükəmməl/mükəmməl) və səs (aktiv və passiv) [62, s. 78]. Aşağıdakı cədvəl fərqləri göstərir:

FEİLİ SİFƏT	DAVAMEDİCİ ZAMANDA FEİLİ SİFƏT	MƏCHUL NÖVDƏ FEİLİ SİFƏT	BİTMİŞ ZAMANDA FEİLİ SİFƏT	BİTMİŞ ZAMAN PASSİV FEİLİ SİFƏTİ
Fix (təmir etmək)	The man is fixing his car (Kişi avtomobilini təmir edir).	I saw the man fixing his car (Adamın avtomobilini təmir etdiyini gördüm).	He has fixed his car (O, avtomobilini təmir etdirib).	His car was fixed (Onun maşını təmir olunub).
Open (açmaq)	The tree was opening up (Ağac açıldı).	I saw the tree opening up (Ağacın açıldığını gördüm).	The tree has opened up (Ağac açılıb).	The tree has been opened up (Ağac açıldı).
Support (dəstəkləmək)	The news is supporting the point (Xəbərlər)	She watched the news supporting the point (O, bu)	The news has supported the point (Xəbər bu)	I understood the point supported by the news

	bu fikri dəstəkləyir).	fikri dəstəkləyən xəbərlərə baxıb).	fikri dəstəklədi).	(Xəbərin dəstəklədiyini məqamı başa düşdüm).
Drive (maşın sürmək)	He is driving his car (O, avtomobilini sürür).	I watched his driving his car (Mən onun avtomobili sürməsinə baxdım).	He has driven his car (O avtomobilini sürüb).	Their car must be driven often (Onların avtomobili tez-tez sürülməlidir).

Məsdərin feilə oxşar xüsusiyyətləri [75, s.88]:

Məsdərin feilə bəzər aşağıdakı xüsusiyyətləri vardır:

1) O tərz fərqləndirə bilir: ümumi və davamedici zamanda:

Ümumi forma: to write, to have written, to be written, to have been writing

Davamedici: to be writing. To have been writing;

İndi isə nümunələrə baxaq:

I want him to give me some advice (Onun mənə bir məsləhət verməsini istəyirəm).

She must have been a mistake in my life, must not he? (O, mənim həyatımda səhv olmalıdır, elə deyilmi?)

It was pleasant to be writing him a letter (Ona məktub yazmaq xoş idi).

Məsdərin nisbi zaman formaları mövcuddur: qeyri-müəyyən və bitmiş. Məsələn: Indefinite Infinitive: to write, to be written; Perfect Infinitive: to have written, to have been written; Continuous aspect: Non-perfect Continuous Infinitive: to be writing; Perfect continuous infinitive: to have been writing.

1) Qeyri-müəyyən məsdərin zamanı şəxsi feilin zamanı ilə eyni vaxtda baş verən hərəkəti bildirir: (simultaneous action). Məsələn:

I saw a snake curl on the way home (Evə gedərkən sürünən bir ilan gördüm).

He has often heard her reveal a secret, has not he? (Onun sirri açdığını tez-tez eşidirdi, elə deyilmi?)

He helped me to cross the street, did not he? (O, mənə küçəni keçməyə kömək etdi, elə deyilmi?)

To expect, to hope, to intend, to want və s. bəzi feillər var ki, onlar indiki zamanda işlədilir və cümlədə ifadə olunan mənə gələcək zamana aid olur. Məsələn:

I **want** you **to give** him some advice (Ona bir məsləhət vermənizi istəyirəm).

He wanted **to speak** about the accident (O, qəza haqqında danışmaq istədi).

He wishes me **to be happy** (Xoşbəxt olmağımı arzulayır).

He promised **to obey** (O, itaət edəcəyinə söz verdi).

Modal sözlərlə və onların ekvivalentlərilə işlənən feillərlə *to be* və *to have* feilləri məsdərlə işlədilir və gələcəyə aid olan hərəkəti bildirir. Məsələn: I **must go** and **see** him (Mən gedib onu görməliyəm).

Məsdərin davamedici forması şəxsi feilin zamanı ilə eyni vaxtda, davam etməkdə olan hərəkəti bildirir. Məsələn: My father seemed **to be saying** something (Atam sanki nəsə deyirdi). Did he seem to be listening to us? (O, deyəsən bizi dinləyirdi?) It is very real for him **to be consoling** you (Onun sizə təsəlli verməsi çox realdır).

Perfekt məsdər şəxsi feilin zamanından əvvəl tamamlanmış hərəkəti bildirir. Məsələn: I am very glad **to have met** you (Sizlə tanışlığımıza çox şadam). I am very sorry **to have offended** you (Sizi incitdiyim üçün çox üzr istəyirəm).

Modal fiildən sonra perfekt məsdər işlənərsə, o halda mənə keçmiş zamana aid olur. Məsələn: I wonder why he went away so early yesterday? She may have been ill and did not want to sit till the end (Görəsən, o, dünən niyə tez getdi? O, bəlkə də xəstə idi və sona qədər oturmaq istəmədi). He must have been very tired if he went to bed so early (Əgər o, yatmağa belə tez getdisə, gərək ki, çox yorğun olmalıdır).

Why doesn't she **return**? (O, nə üçün qayıtmır?)

They **might not have arrived** yet. (Onlar ola bilər ki, hələ gəlməyiblər).

He **may have gone** after they arrived (Ola bilsin ki, o, onlar gələndən sonra gedib).

She **must have opened** the window before she left the room (O, otaqdan çıxmadan əvvəl gərək ki, pəncərəni açmışdı).

They **must have been walking** for three hours (Onlar gərək ki, üç saatdır ki, gəzirlər).

Məsdərdən əvvəl to ədatının işlədilməsi

Müasir ingilis dilində məsdər adətən to ədatı ilə işlənir. V.Qanşına yazır ki, məsdərin əvvəlində işlədilən to əslində sözöndür [69,s.252]. Zaman ərzində to istiqamət bildiren sözünü mənasını itirib və artıq məsdərin əlaməti kimi işlədilir. V.Qanşına iddia edir ki, bəzi hallarda to sözünü mənasını da saxlayır [69, s.252]. Müqayisə edək:

He likes **to sing** (O, nəğmə oxumağı sevir).

He went to the library **to read** (purpose) (O, kitab oxumaq məqsədilə kitabxana getdi – məqsəd).

She wanted **to stop** there (O, orada dayanmaq istədi).

Everything was done **to stop** (purpose) the fire, was not it? (Hər şey yanğını dayandırmaq (məqsəd) üçün edildi, elə deyilmi?)

I want to go to the garden **to look** for my husband (Mən ərimi axtarmaq məqsədilə bağa getmək istəyirəm)

My mother turned her head **to answer** me (Anam mənə cavab vermək məqsədilə başını çevirdi).

Bəzi hallarda məsdər to ədatsız işlədilir. İndi həmin halların bəzilərini nəzərdən keçirək:

1) Köməkçi və modal feillərdən (*shall, will, can, may, must* və s.) sonra to ədatı işlədilmir:

I **must go** and **look** at them in the hall (Mən gedib salonda onlara baxmalıyam).

Will you **visit** me today? (Bu gün məni ziyarət edəcəksən?)

May I **have** a glass of water? (Bir stəkan su ala bilərəm?)

Lakin bəzi modal feillərdən sonra to ədatı işlədilir. Məsələn *ought to* modal feilindən sonra to işlətmək lazımdır. Nümunə:

You **ought to have done** it beforehand (Sən gərək bunu əvvəldən edəydin).

He **ought to consult** his doctor (O, həkiminə müraciət etməlidir).

3.2. Müasir ingilis dilində feili sifət tərkibləri barədə ümumi məlumat

Müasir ingilis dilində Feili sifətlə aşağıdakı tərkiblər vardı:

- 1) The Objective Participial Construction (Tamamlıq feili sifət tərkibi);
- 2) The Subjective Participial Construction (Sübtəda feili sifət tərkibi);
- 3) The Nominative Absolute Participial Construction (Müstəqil Nominativ Feili sifət tərkibi);
- 4) The Prepositional Absolute Participial Construction (Sözönülü Müstəqil Feili sifət tərkibi);

5) The Nominative Absolute Construction (Nominativ Müstəqil tərkib);

6) The Prepositional Absolute Construction (Sözönülü Müstəqil tərkib);

1) Tamamlıq feili sifət tərkibi (The Objective Participial Construction);

Tamamlıq feili sifət tərkibini düzəltmək üçün feili sifət adlıq halda olan isimlə və obyekt halında olan əvəzləklə xəbər əlaqəsində olur: nominal element+verbal element:

Nominal element ibarət olur: isim adlıq halda (məsələn, *the girl, the boy, a book, the room* və s.; şəxs adları: *Tom, Con, Ali, Anar, Maryam* və s.) və ya obyekt halında olan əvəzlik (məsələn, *me, you, him, her, us, them*);

Verbal element: feili sifət I və feili sifət II.

İndi isə Tamamlıq məsdər tərkibinin işlədiyi feillər qrupunu nəzərdən keçirək:

1) Hissi qavrayış bildiren feillərdən sonra. Həmin feillər qrupuna aşağıdakı feillər aiddir:

To see (görmək), to hear (eşitmək), to feel (hiss etmək), to watch (müşahidə etmək), to notice (müşahidə etmək; baxmaq), to observe (görmək, müşahidə etmək), to find (hesab etmək) və s. Bu feillər Tamamlıq məsdər tərkibində çox işlənən feillərdir. Nümunələrə baxaq:

I heard *my brother coming*. (Qardaşımın gəldiyini eşitdim).

She felt *her hands trembling*. (O, əllərinin titrədiyini hiss etdi).

She found *her heart beating*. (O, ürəyinin döyündüyünü tapdı).

I saw *the boy following me*. (Gördüm ki, oğlan məni izləyir).

Have you ever heard *your brother sing a song*? (Heç qardaşınızın mahnı oxuduğunu eşitmisiniz?)

We see *them cross* the street. (Biz onların küçəni keçdiyini görürük).

Did you notice *her eat with her gloves on*? (Onun əlcəkləri ilə yemək yediyini gördünüzmü?)

I am sorry I have made *you cry*. (Səni ağlatdığım üçün üzr istəyirəm).

2) Zehni fəaliyyət bildirən feillərdən sonra: *to dream* (xəyal etmək), *to wonder* (təəccüblənmək), *to plan* (planlaşdırmaq), *to imagine* (təsəvvür etmək), *to analyze* (təhlil etmək), *to look* (baxmaq), *to agree* (razılaşmaq), *to consider* (düşünmək), *to hesitate* (tərəddüd etmək), *to hope* (ümid etmək), *to realize* (dərək etmək), *to recognize* (tanımaq), *to recall* (xatırlamaq), *to know* (bilmək, tanımaq), *to forget* (unutmaq), *to expect* (gözləmək), *to prefer* (üstünlük vermək), *to remember* (xatırlamaq) və s. Nümunələrə baxaq:

Do you know *him to be a good worker*? (Onun yaxşı bir işçi olduğunu bilirsinizmi?)

They do not think *him to be a good student*. (Onun yaxşı tələbə olduğunu düşünmürlər).

I expect *you to join* us soon. (Tezliklə bizə qoşulmağınızı gözləyirəm).

They watched *the sun go down*. (Onlar günəşin batmasını seyr etdilər).

He hears *the door of the hall open*. (O, zalın qapısının açıldığını eşidir).

3) arzi-istək bildirən feillərdən sonra da tamamlıq məsdər tərkibinin işlədilməsini müşahidə etmək olur. Həmin feillərə aşağıdakıları nümunə göstərmək olur: *to want*, *to wish*, *to like*, *to desire* və s. Bu qrup feillərinə aid az nümunə olduğundan biz həmin feillərin siyahısını cədvəldə verməyi münasib hesab etdik:

“XOŞLAMA VƏ XOŞLAMAMA” (LIKING AND DISLIKING)

FEILLƏR QRUPU:

LIKING (xoşlama)	LIKING (xoşlama)	DISLIKING (xoşlamama)	INDIFFERENCE (laqeydlik)
To admire (heyran olmaq)	To relish (zövq almaq; dad almaq;	can't endure (dözə bilməmək)	To abide (dözmək)

	dadmaq)		
To adore (pərəstiş etmək)	To revel in (əylənmək)	can't put up with(dözə bilməmək)	To be indifferent to (laqeyd olmaq)
To appreciate (qiymətləndirmək)	To delight in (həzz almaq)	can't stand (dözə bilməmək)	To bear (dözmək)
To be attracted to (cəlb olunmaq)	To fancy (təsəvvür etmək)	can't stomach (dözə bilməmək)	To endure (dözmək)
To be crazy about (dəli olmaq, aqlını itirmək) (sevgidən);	To desire (arzulamaq)	To suffer (əziyyət çəkmək)	To put up with (davam etdirmək)
To be devoted to (həsər olunmaq)	To love (sevmək)	To abhor (nifrət etmək)	To frown on (qaşqabağını tökmək)
To be fond of (sevmək)	To venerate (hörmət etmək)	To hate (nifrət etmək)	To tolerate (dözmək)
To be inclined to (meyilli olmaq)	To enjoy (zövq almaq)	To abominate (zəhləsi getmək)	can't tolerate (dözə bilməmək)
To be keen on (həvəsli olmaq)	To worship (ibadət etmək)	To be disgusted by (iyrənmək)	To despise (nifrət etmək)
To be mad about (dəli olmaq) (sevgidən)	To like (xoşlamaq)	To mind (etiraz etmək)	
To care to (qulluq etmək)	To esteem (hörmət etmək)	can't abide (dözə bilməmək)	
		can't bear (dözə bilməmək)	
		To loathe (nifrət etmək)	

Nümunələrə baxaq:

I do not want **you to read** this article. (Bu yazını oxumağınızı istəmirəm).

I hate **her to be punished**. (Onun cəzalandırılmasına nifrət edirəm).

I hate **people to interfere** others' jobs. (İnsanların başqalarının işinə qarışmasına nifrət edirəm).

He does not like me to repeat that things. (O, mənim belə şeyləri təkrar etməyimi sevmir).

The teacher want **me to catch up with the group**. (Müəllim qrupa yetişməyimi istəyir).

4) əmr, xahiş, tələb, qadağa, icazə bildirən feillərdən sonra. Bu feillərə aşağıdakılar aiddir: *to order* (əmr etmək), *to command* (əmr vermək), *to permit* (icazə vermək), *to forbid* (qadağan etmək), *to prohibit* (qadağan etmək), *to allow* (icazə vermək), *to warn* (xəbərdarlıq etmək), *to let* (icazə vermək), *to press* (təzyiq etmək), *to force* (məcbur etmək), *to cause* (səbəb olmaq), *to encourage* (cəsarətləndirmək), *to persuade* (inandırmaq) və s.

Nümunələrə baxaq:

The teacher let **the students do** their homework. (Müəllim şagirdlərə ev tapşırıqlarını etməyə icazə verir).

My does not permit **me to return** home late. (Anam evə gec qayıtmağıma icazə vermir).

He ordered **the things to be prepared** in time. (O, işlərin vaxtında hazırlanmasını əmr etdi).

The teacher encourages **the students to finish** their test in time. (Müəllim şagirdləri test vaxtında bitirməyə təşviq edir).

She tries to find some ways to percuade more **people to attend** the meeting. (O, daha çox insanı görüşə cəlb etmək üçün bəzi yollar tapmağa çalışır).

Our neighbour did not let **the children play** in the playground. (Qonşumuz uşaqları meydançada oynamağa qoymadı).

Why do not you let **your daughter go** to the party? (Niyə qızını qonaqlığa buraxmırsan?)

The wind forced **the window to open**. (Külək güclə pəncərəni açdı).

The rain caused **us to get wet**. (Yağış bizim islanmağımıza səbəb oldu).

2) Mübtəda feili sifət tərkibi (*The Subjective Infinitive Construction*).

Feili sifət tərkibi ilə olan növbəti tərkib Mübtəda feili sifət tərkibi adlanır. Mübtəda feili sifət tərkibini formalaşdırmaq üçün adlıq halda olan isim və ya adlıq halda olan əvəzlik feili sifətlə xəbər əlaqəsində olur.

Nominal element: adlıq halda isim və ya adlıq halda olan əvəzlik+ verbal element feili sifət 1 və ya feili sifət 2. Mübtəda feili sifət tərkibində funksiya **mürəkkəb tamamlıqdır**.

Mübtəda feili sifət tərkibi aşağıdakı hallarda işlədilir:

- 1) hissi qavrayış bildirən feillər;
- 2) zehni fəaliyyət bildirən feillər;
- 3) arzi-istək bildirən feillər;

Nümunələrə baxaq:

She was seen **to do** her homework. (Onun ev tapşırığını etdiyini görüblər).

My brother was heard **to repeat** the same words. (Qardaşımın eyni sözləri təkrarlaması eşidildi).

He was known **to be a capable student**. (O, bacarıqlı tələbə kimi tanınırdı).

She is supposed **to be engaged** to him. (Onun onunla nişanlı olması güman edilir).

Was **my brother** heard **coming**? (Qardaşımın gəldiyi eşidildi?)

Were **her hands** felt **trembling**? (Əllərinin titrədiyini hiss olunurdu?)

Was **the boy** seen **following me**? (Gördüm ki, oğlan məni izləyir).

Has **your brother** ever been heard **sing a song**? (Heç qardaşınızın mahnı oxuduğunu eşidiblər?)

Were **they** seen **crossing** the street? (Onların küçədən keçdiyini görüblər).

Was **she** noticed **to eat with her gloves on**? (Onun əlcəkləri ilə yemək yediyini görüblər?)

I am sorry **you** were made **to cry**. (Ağlamağa məcbur edildiyin üçün üzr istəyirəm).

3) Nominativ müstəqil feili sifət tərkibi (*The Nominative Absolute Participial Construction*).

Bu tərkibdə adlıq halda olan isim və ya əvəzlik adlıq halında işlədilir. Bu tərkibdə işlədilən isim heç vaxt cümlənin mübtədası ola bilmir. Nominativ müstəqil feili sifət tərkibinin aşağıdakı funksiyaları vardır:

1) zaman zərfliyi funksiyası:

The question being settled, we went home. (Məsələ həll olunandan sonra, biz evə getdik).

This having been done, we felt happy. (Bu iş etdikdən sonra biz özümüzü xoşbəxt hiss etdik).

2) səbəb zərfliyi funksiyası:

The book being interesting, I want to read it till the end. (Kitab maraqlı olduğundan, mən onu sonuna kimi oxumağa qərar verdim).

The hour being late, we hurried home. (Saat gec olduğundan biz evə tələsdik).

The morning being warm, we had breakfast in the open air. (Səhər isti olduğu üçün açıq havada səhər yeməyi yedik).

The director coming in time, we started the meeting. (Direktor vaxtında gəldiyindən, biz iclasa başladıq).

All being prepared, they could go home. (Hər şey hazır olduğundan, onlar evə gedə bildilər).

The film being interesting, we decided to watch it. (Film maraqlı olduğu üçün ona baxmaq qərarına gəldik).

Their house being near, we decided to visit him. (Onların evi yaxınlıqda olduğundan, ona baş çəkmək qərarına gəldik).

The ocean being rough, the children were afraid to swim there. (Okean qorxulu olduğundan, uşaqlar orada üzməyə qorxurdular).

The weather being fine, we went for a walk. (Hava yaxşı olduğundan, biz gəzməyə getdik).

3) şərt zərfliyi funksiyası:

Weather permitting, we shall go swimming. (Have imkan versə, biz üzməyə

gedəcəyik).

Circumstance permitting, they will go to Paris. (Şərait imkan versə, onlar Parisə gedəcəklər).

4) Növbəti feili sifət tərkibi ***Sözönülü Müstəqil Feili sifət tərkibidir (The Prepositional Absolute Participial Construction)***.

Bu tərkibdə adlıq halda olan isim və ya əvəzlik adlıq halında işlədilir. Bu vasitələrin əvvəlində *with* sözünü işlədilməlidir. ***Sözönülü Müstəqil Feili sifət tərkibinin*** bir funksiyası var, bu funksiya ***tərzi-hərəkət zərfliyidir*** (ingilis dilində *adverbial modifier of attendant circumstances*).

Qeyd edək ki, bu tərkibdə həm feili sifət 1, həm də feili sifət 2 istifadə oluna bilər. Məsələn:

He entered the room ***with his hands put*** into his pocket. (O, əllərini cibinə salıb otağa girdi).

My brother was speaking to our father ***with his eyes fixed*** on the ground. (Qardaşım gözlərini yerə dikmiş atamızla danışdı).

She was going after them ***with her shawl covering*** her shoulder. (O, şalını çiyinə salaraq onların arxasınca gedirdi).

They were walking in the park ***with their dogs following*** them. (Onlar parkda gəzirdilər və itləri də onların arxasınca gəzirdilər).

Feili sifətlə olan növbəti tərkiblər:

5) Feili sifətsiz nominativ müstəqil təkib (***The Nominative Absolute Construction without Participle***) və Feili sifətsiz sözönülü müstəqil tərkib (***The Prepositional Absolute Construction without Participle***) adlanır.

Feili sifətsiz nominativ müstəqil təkib (***The Nominative Absolute Construction without Participle***).

Adından da göründüyü kimi, bu tərkibdə feili sifət istifadə olunmur. Nominal element: adlıq halda olan isim və ya obyekt halında olan əvəzlik [35, s.169].

Feili sifətsiz müstəqil nominativ təkibin yalnız funksiyaları belə müəyyən olunur: zaman zərfliyi (*adverbial modifier of time*) və tərzi-hərəkət zərfliyi (*adverbial modifier of attendant circumstances*). Nümunələrə baxaq:

All ready, we decided to go home. (Hər şey hazır olanda, evə getməyə qərar verdik).

Dinner over, he went to speak to his mother. (Nahar bitəndə, o, anası ilə danışmağa getdi).

The lesson over, the students stood up. (Dərs qurtaranda, tələbələr ayağa durdu).

The concert

6) Feili sifətsiz sözönülü müstəqil tərkib (*The Prepositional Absolute Construction without Participle*) təkibin yalnız bir funksiyası var: tərzi-hərəkət zərfliyi (adverbial modifier of attendant circumstance). Nümunələrə baxaq:

He was waiting for me *with his pen in his hand*. (O, qələmi əlində məni gözləyirdi).

She was holding her baby daughter *with her hand* in hers. (O, əli ilə körpə qızının əlindən tutub onu qucaqlamışdı).

3.3. Müasir ingilis dilində feili sifət II ilə olan tərkiblər

İngilis dilinin qrammatikasına aid olan çox kitabda Feili sifət 2 tərkibləri bağlılığı altında yazıya çox rast gəlinmir. Bu əsasən müxtəlif feili sifət tərkiblərinin içində verilir. S.T.Nuriyeva “Verbals” kitabında bu mövzuya xüsusi yer ayırmış və “Predicative Constructions with Participle II” (Feili sifət II ilə Xəbər tərkibləri) adı altında ilə xüsusi bir bölmə hazırlamışdır [91, s. 161].

S.Greenbaum yazır ki, müasir ingilis dilində feili sifət II ilə olan tərkib ən çox Tamamlıq feili sifət tərkibinin içində rast gəlinir. Tamamlıq feili sifət tərkibində feili sifət II ilə olan tərkib belə ifadə olunur: “feili sifətlə göstərilən hərəkət cümlənin mübtədası vəzifəsini icra edən şəxsin xahişi ilə yerinə yetirilir. Məsələn:

But fortunate had another fling for him to endure. It got about the hotel that she was to use to mildest expression conducting herself strangely. A girl who carries washing must expect criticism if anything not befitting her situation is observed in her

*apparel. She was seen wearing the gold watch. Her mother was informed by the housekeeper of the state things. But now she had her watch **sold**. It was pity and her heart was going to be broken [65, s.160]. (Lakin o, indi başqa bir vəziyyətlə üz-üzə idi və ona dözmək məcburiyyətində idi. Həmin oteldə o, özünü yaxşı aparırdı, bu təbii ki, ona məxsus bir hal idi və o, həmin oteldə hamının yaxşı tanıdığı tərbiyyəli qız idi. İndi əgər onun əlində bahalı bir şey görsələr, hamı onu qınayar və bu diqqət çəkər. Onda bu qızıl saatın haradan olduğunu soruşacaqlar. Artıq bu barədə onun anasına məlumat verilmişdi. Xadimə artıq anasına demişdir ki, onun haqqında oteldə sözsöhbət var. Lakin indi o, saatını satmalı oldu və bu onun ürəyini çox sıxırdı).*

Bu mətnə işlədilən sönmücu cümlədə Ceninin çəkdiyi bütün iztirabların səbəbi məlum olur. Hadisələrin gedişatından məlum olur ki, o, saatını satmalı olur və bu onu çox mütəssir edir. “But now she had her watch **sold**” bu sön cümlə ilə mətnin lazım olan aparıcı xüsusiyyəti üzə çıxır.

Digər nümunələr:

I had **my tar tuned**. = I made someone tune my tar. (Mən tarımı köklətdim).

He had **his coat altered**. = He made someone alter his coat. (O, paltosunu dəyişdirdi).

She will have **several newspapers brought**. =She will make someone bring her some newspapers. (O, bir neçə qəzet gətirdəcək).

You had better have **the car serviced** before going on holiday. (Tətilə getməzdən əvvəl avtomobilə texniki qulluq göstərsəniz yaxşı olar).

John had **the way repaired**. (Con yolu təmir etdirdi).

Did you have your dress made? (Yəni paltarını tikdirmisən?)

Are you going to have **your flat redecorated**? (Mənzilinizi təmir etdirəcəksiniz?)

Where will you have **your hair done**? (Saçınızı harada düzəldəcəksiniz?)

How often do you have **your car serviced**? (Avtomobilinizə nə qədər tez-tez qulluq edirsiniz?)

He had **his shoes mended**. (O, ayaqqabılarını təmir etdirdi).

I want to have **my ceiling whitewashed**. (Mən tavanı ağartmaq istəyirəm).

He should have *his pants shortened*, should not he? (O, gərək şalvarını qısaltsın, elə deyilmi?)

I have been trying all day to get *everything done*. (Mən bütün günü hər şeyi düzəltməyə çalışdım).

To have və *to get* feillərinin sual və inkar forması *to do* köməkçi feili vasitəsilə düzəlir. Məsələn:

You can't have *your hair waved*. (Saçlarınızı dalğalandıra bilməzsınız).

She does not have *her dresses made* here. (Onun paltarları burada tikilmir).

He did not have *their watch mended*. (O, saatını təmir etdirməmişdir).

Did he have *his horse killed*? (Onun atını öldürdülərmi?)

Did she have *her fountain-pen broken* yesterday? (Dünən onun fontan qələmi sındırıldı mı?)

She must have *her hair cut*. (O, saçını kəsdirməlidir).

Do you have *your photo taken* every day? (Hər gün şəkilinizi çəkirsiz?)

You cannot get *your clothes made* here. (Siz paltarlarınızı burada tikə bilməzsınız).

You cannot get *your dress washed* here. (Burada paltarınızı yuya bilməzsınız).

You must have *your shoes cleaned*. (Siz ayaqqabılarınızı təmizlətməlisiniz).

İndi isə ingilis dilində olan bir mətn parçasını nəzərdən keçirək:

“On the strength of this conclusion he went to Washington and finished his term. Then he returned to Columbus to await the friendly recognition from the President which was to send him upon some ministry abroad. Jennie had not been forgotten in the last. The longer he stayed away the more eager he was to get back. When he was again permanently settled in his old quarters, he took up his cane one morning and strolled out in the direction of the cottage. Arriving there, he made up his mind to go in, and knocking at the door, he was greeted by Mrs. Gerhardt and her daughter with astonished and different smiles. He explained vaguely that he had been away, and mentioned his laundry as that was the object of his visit. Then, when chance given a few minutes later he was with Jennie again, he plunged in boldly. He had his stick brought and so, he was not afraid to fall down” [65, s.200]. (Bu

qənaətin gücü ilə o, Vaşinqtona getdi və səlahiyyət müddətini başa vurdu. Sonra o, prezidentdən onu xaricə hansısa nazirliyə göndərməli olan dostcasına tanınmasını gözləmək üçün Kolumbusa qayıtdı. Jennie sonuncu dəfə unudulmamışdı. Nə qədər uzaqda qalsa, geri qayıtmaq üçün bir o qədər həvəsli idi. O, yenidən köhnə məhəlləsində daimi məskunlaşdıqda, bir səhər dəyənəyini götürdü və bağçaya tərəf getdi. Oraya çataraq içəri girməyə qərar verdi və qapını döyəndə xanım Gerhardt və qızı onu heyran və fərqli təbəssümlə qarşıladı. O, qeyri-müəyyən şəkildə uzaqda olduğunu izah etdi və ziyarətinin obyektini olduğu üçün çamaşırlarını qeyd etdi. Sonra bir neçə dəqiqədən sonra yenidən Jennie ilə birlikdə olanda o, cəsarətlə içəri girdi. Çubuğunu gətirmişdilər və buna görə də yıxılmaqdan qorxmurdu).

Göründüyü kimi, bu mətndəki cümlələrin bir-birilə sıx əlaqəsi vardır. Hər şeydən əvvəl fikrin ümumi komponentinə görə cümlənin hamısında söhbət bir cənabın tərəddüdlü vəziyyətindən gedir. O, bir nəfəri ziyarət etmək istəyir, lakin tərəddüd edir və s. Bu olduqca çətin bir vəziyyətdir və ümumi vəziyyətdə deyə bilərik. Birinci cümləyə diqqətlə baxaq: Üzvlənmə baxımından birinci cümlə iki hissəyə bölünür: On the strength of this conclusion he went to Washington (burada kiçik bir pauza edirik) və sonra cümlənin ikinci tərəfi deyilir. Burada birinci hissə temadır (yəni birinci hissə temadır). Əvvəlki mətnə verilən məlumdur; ikinci hissə isə remadır, yəni verilən yeni məlumatdır. Yazıçı sanki oxucuya məlumat verir. Bu cümlənin aparıcı xəttini isə cənabın xəbərdar etmədən Cenniyə baş çəkməsi və sonda feili sifət 2 tərkibinin işlənməsilə müəllifin oxucusuna çatdırmaq istədiyi fikrin həmin cümlə vasitəsilə ötürülməsidir.

Beləliklə, birinci cümlədə əsas məlumat Brenderin Cennini görmək istəməsidir. Yazıçı fikirlərini Brenderin beynindən keçən düşüncələrlə ifadə edir. Sonra isə cümlələr arasında sıx əlaqə yaranır və mətnə rema daxil olur, rema isə bu mətnə feili sifət 2-nin Tamamlıq məsdər tərkibi ilə işlənməsilə icra olunur.

Verilmiş mətn parçasında fikir cümlə daxilində temadan remaya doğru, daha dəqiqi məlumdan yeniyə doğru hərəkət edir. Fikrin cümlədən cümləyə hərəkəti isə ona görə baş verir ki, əvvəlki cümlənin reması sonra gələn cümlənin temasına çevrilir ki, onun barəsində yeni məlumat verilir.

Fikrin bu növ hərəkəti məntiqi, ardıcıl surətdə inkişafda olan düşünən nitq üçün səciyyəvidir. Fikir sərbəst şəkildə bir cümlədən o biri cümləyə keçir, növbəti cümləyə başlağıc verir, cümlələri zəncir halında bir-birinə bağlayır. Buna görə də məndəki cümlələr arasında belə əlaqəni zəncirvari əlaqə adlandırmaq olar. O, universal səciyyə daşıyır, bu əlaqə nəticəsində istədiyimiz qədər mətn düzəldə bilərik.

Digər nümunə:

“Happy families are all alike; every unhappy family is unhappy in its own way.

Everything was in confusion in the Oblonskys' house. The wife had discovered that the husband was carrying on an intrigue with a French girl, who had been a governess in their family, and she had announced to her husband that she could not go on living in the same house with him. This position of affairs had now lasted three days, and not only the husband and wife themselves, but all the members of their family and household, were painfully conscious of it. Every person in the house felt that there was no sense in their living together, and that the stray people brought together by chance in any inn had more in common with one another than they, the members of the family and household of the Oblonskys. The wife did not leave her own room, the husband had not been at home for three days. The children ran wild all over the house; the English governess quarreled with the housekeeper, and wrote to a friend asking her to look out for a new situation for her; the man-cook had walked off the day before just at dinner time; the kitchen-maid, and the coachman had given warning.

Three days after the quarrel, Prince Stepan Arkadyevitch Oblonsky—Stiva, as he was called in the fashionable world—woke up at his usual hour, that is, at eight o'clock in the morning, not in his wife's bedroom, but on the leather-covered sofa in his study. He turned over his stout, well-cared-for person on the springy sofa, as though he would sink into a long sleep again; he vigorously embraced the pillow on the other side and buried his face in it; but all at once he jumped up, sat up on the sofa, and opened his eyes” [97, s. 210]. (Xoşbəxt ailələrin hamısı eynidir; hər bədbəxt ailə özünəməxsus şəkildə bədbəxtdir. Oblonskilərin evində hər şey qarışıq idi. Arvad ərinin onların ailəsində müdirə işləyən fransız qızı ilə arasında bir şey

olduğunu aşkar etmiş və ərinə onunla eyni evdə yaşaya bilməyəcəyini bildirmişdi. Bu vəziyyət artıq üç gün davam etmişdi və təkcə ər və arvadın özləri deyil, onların bütün ailə üzvləri və ev təsərrüfatları bunu ağırlı şəkildə dərk edirdilər. Evdəki hər kəs hiss edirdi ki, onların bir yerdə yaşamasının mənası yoxdur və hər hansı bir mehmanxanada təsadüfən bir araya gələn sahibsiz insanların bir-birləri ilə onlardan, Oblonskilərin ailə və təsərrüfat üzvlərindən daha çox ümumi cəhətləri var. Arvad öz otağından çıxmırdı, ər üç gün evdə deyildi. Uşaqlar evin hər tərəfinə qaçdılar; ingilis qubernatoru ev işçisi ilə mübahisə etdi və dostuna məktub yazaraq, onun üçün yeni bir vəziyyət axtarmağı xahiş etdi; aşpaz bir gün əvvəl nahar vaxtı getmişdi; mətbəx qulluqçusu və faytonçu xəbərdarlıq etmişdi.

Mübahisədən üç gün sonra knyaz Stepan Arkadyeviç Oblonski - dəb aləmində onu Stiva adlandırırdılar - həmişəki saatında, yəni səhər saat səkkizdə arvadının yataq otağında deyil, səhər saatlarında oyandı. iş otağında dəri üzvlü divan. Güclü, baxımlı adamını yaylı divanda çevirdi, sanki yenidən uzun bir yuxuya qərq olacaq; o biri tərəfdəki yastığı güclə qucaqladı və üzünü oraya basdırdı; amma bir anda ayağa qalxdı, divanda oturdu və gözlərini açdı).

Bu nümunədə bütün cümlələr bir-birilə əlaqəlidir. Onlar ümumi mövzuya malikdir. Cümlələrin əlaqəsi sayəsində müxtəlif remaların birləşməsi baş verir. Cümlə daxilindəki fikir temadan remaya doğru irəliləyir.

Tamamlıq məsdər tərkibində *hissi qavrayış bildirən feillərdən* sonra Feili sifət 2 də istifadə olunur. Məsələn:

I saw **a dog strapped** himself (Bir itin özünü bağladığını gördüm).

The man **felt the child clutched** by the rope (Kişi uşağın ipdən yapışdığını hiss etdi).

Tamamlıq məsdər tərkibində *zehni fəaliyyət bildirən feillərdən* sonra Feili sifət 2 də istifadə olunur. Məsələn:

I consider *him to be engaged* to Mister Brender. (Mən onu cənab Brenderlə nişanlı hesab edirəm).

When you visit your siblings, you will find **them already grown up**. (Bacınız uşaqlarını ziyarət edəndə onların artıq böyüdüyünü görəcəksiniz).

Tamamlıq məsdər tərkibində *arzu-istək bildirən feillərdən* sonra Feili sifət 2 də istifadə olunur. Məsələn:

The boss wants *the work done* as soon as possible. (Rəhbər işin mümkün qədər tez görülməsini istəyir).

My mother wants *the letter sent* at once. (Anam məktubun dərhal göndərilməsini istəyir).

The people desire *the peace gained* in Ukraine. (Xalq Ukraynada sülhə nail olunmasını arzulayır).

I wish *my book returned* in time. (Litabımın vaxtında qaytarılmasını arzulayıram).

He intends *his thoughts left alone* soon. (O, tezliklə düşüncələrindən azad olmaq niyyətindədir).

NƏTİCƏ

Beləliklə, dissertasiya işində gəldiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi təqdim edə bilərik:

1. Müasir ingilis dilində feilin 3 şəxssiz forması var: məsdər, cerund, feili sifət I və II.

2. Müasir ingilis dilində feilin şəxslı formaları ilə şəxssiz formaları arasında fərqlər mövcuddur.

3. Feilin şəxslı formasının 6 qrammatik kateqoriyası vardır, lakin feilin şəxssiz formasının şəxs, kəmiyyət və şəkil kateqoriyası yoxdur.

4. Feilin şəxssiz formasında zaman və növ kateqoriyası müstəqil deyil, onlar (yəni zaman və növ kateqoriyası) feilin şəxslı formasının zamanından və növündən asılıdır.

5. Feilin şəxssiz formaları ikili xüsusiyyətə malikdir: nominal və verbal. Məsdər və cerundun ismə oxşar xüsusiyyətləri olduğu halda, feili sifətin sifətə və zərfliyə oxşar xüsusiyyətləri vardır.

6. Feilin şəxssiz formalarının hamısı xəbər tərkibləri yarada bilir: Məsdərlə üç xəbər tərkibi; cerundla bir xəbər tərkibi; feili sifətlə isə 6 xəbər tərkibi vardır:

Məsdərlə olanlar:

- 1) tamamlıq məsdər tərkibi;
- 2) mübtəda məsdər tərkibi;
- 3) for sözönülü məsdər tərkibi;

Cerundla olan:

- 1) Cerund tərkibi;

Feili sifətlə olanlar:

- a) tamamlıq feili sifət tərkibi;
- b) mübtəda feili sifət tərkibi;
- c) nominativ müstəqil feili sifət tərkibi;
- d) sözönülü müstəqil feili sifət tərkibi;
- e) nominativ müstəqil tərkib;

f) sözönülü müstəqil tərkib;

7) Müasir ingilis dilində Feili sifət II ilə olan tərkiblər də mövcuddur. Feili sifət II tərkibləri əsasən Tamamlıq feili sifət tərkibində işlədilir:

a) *to have* və *to get* feillərindən sonra; b) hissi qavrayış bildirən feillərdən sonra; zehni qabiliyyət bildirən feillərdən sonra; c) arzu-istək bildirən feillərdən sonra.

8) Feili sifət tərkibləri mətnlərin formalaşmasında xüsusi rol oynayır. Onların mətnin sadə və cəlbedici olmasına - yazılmasına, oxunmasına və s. əsaslı təsir göstərir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Abdullayev Ə.Ə. Aktual üzvlənmə, mətn və diskurs. Bakı: Zərdabi LTD, 2011, 272 s.
2. Abdullayev Ə.Z., Seyidov Y.M., Həsənov A.Q. Müasir Azərbaycan dili – Sintaksis IV hissə, Bakı: “Şərq-Qərb”, 2007, 424 s.
3. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 281 s.
4. Abdullayeva G. A. Müasir Azərbaycan Dili. Bakı: Elm və Təhsil, 2013, 308 s.
5. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Dilçiliyin tarixi, nəzəriyyəsi və metodları. Bakı: Şərq və Qərb, 2006, 278 s.
6. Budaqova Z.İ. Müasir Azərbaycan dili.III cild. Sintaksis. Bakı: Elm, 1981, 440 s.
7. Cahangirov F.F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi (müqayisəli tipoloji tədqiqat). Bakı: Elm, 2005, 312 s.
8. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı: Mütərcim, 2015, 376 s.
9. Xanbutayeva L.M. Müasir Azərbaycan və ingilis dillərində infinitiv (ümumi tipoloji tədqiqat) [Mətn]: filologiya e. n. al. dər. a. üçün təq. ed. dis.: 10.02.20. /L. M. Xanbutayeva; Azərb.Dövlət Un-ti.- B., 2004.- 130 s.
10. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs təhlilinin koqnitiv perspektivləri. Bakı: Çarşıoğlu, 2010, 96 s.
11. Məmmədov A.Y. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı: Elm, 2001, 54 s.
12. Məmmədov N.N., Axundov A. A.Dilçiliyə giriş. Bakı: Maarif, 1966, 297 s.
13. Musayev O. İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Maarif, 1996, 385 s.
14. Rəhimov İ.M., Hidayətzadə T.İ. İngilis dilinin praktik qrammatikası. Bakı: Qismət, 2007, 587 s.
15. Sössür F. de. Ümumi dilçilik kursu (ingilis dilindən tərcümə edəni-fil.e.d., prof.N.Q.Cəfərov). Bakı: BDU nəş., 2003, 351 s.

16. Şirəliyev Ə. Ş. Azərbaycan auditoriyasında cerundun tədrisi metodikası (ixtisas fakültəsi üzrə): filologiya elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya №68 / Ə. Ş. Şirəliyev; Bakı : ADU, 2008 (AZ) . - 163 s. ;
17. Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
18. Veysəlli F.Y. Diskurs təhlilinə giriş. Bakı: Təhsil NPM, 2010, 141 s.
19. Veysəlli F.Y. Struktur
20. Vəliyeva N.Ç. Müxtəlif sistemli dillərdə feili birləşmələrin tipoloji təhlili. Bakı: Avropa, 2008, 861 s.

Rus dilində:

21. Адмони В.Г. Основы теории грамматики. М.: Наука, 1964, 105 с.
22. Бархударов Л.С., Щтелинг Д.А. Грамматика английского языка. Москва: Прогресс, 1973, 422 с.
23. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. М.: Высшая школа, 1966, 156 с.
24. Беляева М.А. Грамматика английского языка. Учеб. пособие для неязыковых вузов. 6-е изд. М.: Высшая школа, 1977, 334 с.
25. Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно. М.: Высшая школа, 2001, 143 с.
26. Вещикова И.А. Лексикографические издания орфоэпического типа в контексте современной языковой ситуации // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. Выпуск 11, 2007, с.9-25.
27. Воронцова Г.Н. Очерки по английской грамматике. М.: Прогресс, 1960, 339 с.
28. Гальперин И.Р. О понятии текста. В сб.: Проблемы общего и германского языкознания. Изд. Московского Университета. М.: Прогресс, 1974, 144 с.
29. Гак В.Г. Об общих факторах вариативности в языке. Проблема вариативности в романских и германских языках: Тезисы докладов и сообщений Международной конференции. М.: Изд-во РУДН, 2001, с. 4-5.
30. Дейк Т.А. ван. Вопросы прагматики текста // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Москва: Прогресс, 1978, с. 259-336.

31. Жигадло В., Иванова И. П., Иофик Л. Л. Современный английский язык. М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956, 349 с.
32. Иванова П.И., Бурлаков В.В., Почебсов Q.Q. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Прогресс, 1981, 281 с.
33. Иосифович А.М. Английский язык. Имя прилагательное. Киев: Издательство КД, 1987, 107 с.
34. Ицкович В.А. Языковая норма. М.: Просвещение, 1968, 94 с.
35. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка (на англ. языке). Л.: Просвещение, 1973, 319 с.
36. Кобрина Н.А., Болдырев Н.Н., Худяков А.А. Теоретическая грамматика современного английского языка. М.: Прогресс, 2007, 368 с.
37. Матезиус В. О так называемом актуальном членении. В сб. Пражского лингвистического кружка. М.: Прогресс, 1987, с.239-245.
38. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. М.: Высшая школа, 1956, 119 с.
39. Потевня А.А. Из записок по русской грамматике. Том. 1-2., 1958, 542 с.
40. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. Киев: Высшая школа, 1971, 191 с.
41. Почепцов Г.Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения // Языковое общение: единицы и регулятивы. Калинин, Межвуз.сб. науч. трудов, 1987, с. 26-38.
42. Предвечная Л.А. Практический курс английского языка. Ростов: Издание Ростовского университета, 1961, 228 с.
43. Распопов И.П. Актуальное членение предложения. Уфа: Либроком, 2009, 168 с.
44. Шевякова В.Е. Актуальное членение предложения. М.: Наука, 1976, 381 с.

İngilis dilində:

45. Abdullayev A.A. Text, meaning and understanding: a communicative-cognitive approach. USA: Minneapolis Alpha Print, 1998, 189 p.

46. Ballard K. *The Frameworks of English*. London: Palgrave Macmillan, 2007, 368 p.
47. Biber D., S. Conrad and G. Leech. *The Longman Student's Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman, 2002, 487 p.
48. Blokh M.Y. *A Course in Theoretical Grammar*. M.: Progress, 1983, 382 p.+
49. Bloomfield L. *An Introduction to the Study of Language*. New York: York press, 1983, 335 p.
50. Bloomfield L. *Language*. New York: Allen and Unwin, 1935, 564 p.
51. Bolton W.F. *A Living language: The History and structure of English*. England: Random House, 1982, 461 p.+
52. Bolton W.F. and Crystal D. *The English language*. Sphere History of the English language. Vol 10, 2nd edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, 362 p.
53. Börjars K. and Burridge K. *Introducing English Grammar*. London: Edward Arnold, 2001, 328 p.
54. Brazil D., M. Coulthard, C. Johns. *Discourse intonation and language teaching*. London: Longman Higher Education, 1980, 224 p.
55. Brown G., Yule G. *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983, 288 p.
56. Carter, R., McCarthy, M. *Cambridge grammar of English: a comprehensive guide ; spoken and written English grammar and usage*; Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 984 p.
57. Chapman S. *Pragmatics*. Macmillan: Palgrave, 2011, 211 p.
58. Chomsky N. *Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press, 3rd edition 2006, 210 p.
59. Chomsky N. *Syntactic Structures*. Paris: 1957, 117 p.
60. Cindy L.V. *Grammar by Diagram, Second Edition*. Toronto: Broadview Press, 2006, 410 p.
61. Collins P. *English Grammar*. London: Longman, 1999, 918 p.
62. Crystal D. *Rediscover Grammar*. London: Longman, 2004, 256 p.

63. Dijk T. A. Discourse as Structure and Process. London, Saga Publication, 1997a, 356 p.
64. Dijk T.A. van. The study of discourse // Discourse studies: A multidisciplinary introduction: In 2 vol. /Ed. by T.A. van Dijk. London etc.: Sage, 1997. Vol. 1. Discourse as structure and process. pp. 1-34.
65. Dreiser Th. Jennie Gerhardt. Москва: Рипол Классик, 1987, 360 p.
66. Enkvist N. E. From Text to the Interpretability: A Contribution of the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics // Convexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse /Ed. by W.Heydrich. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1989, pp. 369-382.
67. Fries C.C. The structure of English. New York: Harcourt Brace, and (1957) London: Longman, 1952, 304 p.
68. Fromkin V., Rodman R. An Introduction to Language. USA: New York, 1993, 544 p.
69. Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. M.: Higher School Publishing House, 1964, 240 p.
70. Gleason H.A. Linguistics and English grammar. USA: New York, 1965, 535 p.
71. Greenbaum S., and Quirk R. A student's grammar of the English language. London: Longman, 1990, 490 p.
72. Greenbaum S., Nelson G. An introduction to English Grammar. London: Routledge, 2016, 335 p.
73. Hall R.A. Linguistics and your language. New York: Anchor Books, 1960, 190 p.
74. Halliday M.A.K. Intonation and Grammar in British English. The Hague: Mouton, 1967, 61 p.
75. Halliday M.A.K. Introduction to Functional Grammar. London: Routledge, 1985, 387 p.
76. Howard L. Kill and Tell. USA, Pocket Star Books, 2003, 250 p.
77. https://www.eltconcourse.com/training/in-service/functions/like_dislike.html
78. Hurford J. Grammar: A student's guide. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, 288 p.

79. Ilyish B. The Structure of Modern English. Leningrad: Prosvescheniye, 1971, 366 p.
80. Iogik L., Chakhogan L.P. Readings in the Theory of English Grammar. Leningrad: Old Press, 1972, 293 p.
81. Ivanova I.P., Burlakova V.V., Pocheptsov G.G. Theoretical Grammar of Modern English. Moscow: Vysshaja Škola, 1981, 285 p.
82. Jespersen O. The Philosophy of Grammar. Cambridge: Cambridge University Press, 1935, 359 p.
83. Khaimovich B.S., Rogovskaya B.I. A Course in English Grammar. Moscow: Vysshaja Škola, 1967, 340 p.
84. Kobrina N.A., Korneyeva E.A., Ossovskaya M.E., Guzeyeva K.A. An English Grammar. Morphology. M.: Prosvescheniye, 1985, 288 p.
85. Kroeger P.R. Analysing Grammar: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, 384 p.
86. Leech G., Conrad S. and Cruikshank B. An A-Z of English Grammar and usage. London: Edward Arnold, 2001, 656 p.
87. Lock G. Functional English Grammar. An introduction for second language teachers. Cambridge University Press, 1996, 312 p.
88. Mammadov A. Studies in text and discourse. Baku: MMC 2008, 63 p.
89. McArthur, T. The Oxford Companion to the English Language. Oxford: Oxford University Press, 1992, 1184 p.
90. Nelson G. English: An Essential Grammar. London: Routledge, 2001, 192 p.
91. Nuriyeva S.T. Exercises on English Verbals. Baku: Education, 2016, 271 p.
92. Palmer F.R. A linguistic study of the English verb. London: Miami, 1965, 211 p.
93. Palmer F.R. Grammar. UK: Penguin books, 1975, 200 p.
94. Peters P. The Cambridge Guide to English usage. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, 622 p.
95. Quick R., Greenbaum S., Leech G. and Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman, 1985, 897 p.

96. Radford A. Transformational Grammar. Cambridge: Cambridge University press, 1988, 640 p.
97. Tolstoy V. Anna Karenina. London: Penguin Classics, 2004, 864 p.
98. Twain M. The Adventures of Tom Sawyer. Pinguin Books, 1876, 305 p.